

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
FILOZOFICKÁ FAKULTA
KATEDRA HISTORIE

Jan Daněk

**PERSEKUCE ODPÍRAČŮ VOJENSKÉ SLUŽBY
V NORMALIZAČNÍM ČESKOSLOVENSKU**

Bakalářská diplomová práce

VEDOUCÍ PRÁCE: PhDr. Karel Podolský

Olomouc 2017

Prohlašuji, že jsem bakalářskou diplomovou práci vypracoval samostatně
a na základě uvedených pramenů a literatury.

V Otrokovicích 16. dubna 2017

Jan Daněk

Děkuji PhDr. Karlu Podolskému za velmi přínosné konzultace, které mi při psaní této práce vždy ochotně poskytoval.

Děkuji JUDr. Lubomíru Müllerovi za osobní i korespondenční konzultace k problematice rehabilitačních procesů.

Děkuji panu Stanislavu Bělohávkovi za to, že mi umožnil vést s ním jako s pamětníkem rozhovory, zpřístupnil mi svůj osobní archiv a udělil mi souhlas se zpracováním a zveřejněním osobních a citlivých údajů.

Udělení souhlasu ke zpracování a zpřístupnění osobních a citlivých údajů

Podle zákona č. 101/2000 Sb., o ochraně osobních údajů, ve znění pozdějších předpisů, uděluji studentu Janu Daňkovi souhlas se zpracováním svých osobních a citlivých údajů, zaznamenaných během rozhovorů, které jsem mu poskytl pro jeho bakalářskou práci na téma *Persekuce odpíračů vojenské služby v normalizačním Československu*.

Souhlasím rovněž, aby tyto údaje byly jako součást bakalářské práce dostupné v databázi Univerzity Palackého v Olomouci, případně i jinak publikovány.

V Otrokovicích 26. března 2017

Stanislav Bělohlávek

Obsah

ÚVOD	6
1. Vojenská služba v období normalizace	11
1. 1. Legislativní a politický rámec	11
1. 2. Kritika poměrů v armádě	14
1. 3. Možnosti vyhýbání se základní vojenské službě.....	17
2. Fenomén odpírání vojenské služby z důvodu svědomí.....	21
2. 1. Základní pojmy	21
2. 2. Ideový základ odpírání vojenské služby	22
2. 3. Nejznámější skupiny odpíračů vojenské služby v historickém kontextu.....	27
3. Svědkové Jehovovi.....	30
3. 1. Počátky činnosti náboženské společnosti.....	30
3. 2. Svědkové Jehovovi za komunistického režimu	32
3. 3. Poznatky Státní bezpečnosti o činnosti svědků Jehovových.....	33
4. Případ Stanislava Bělohlávka.....	39
4. 1. Právní rámec kauzy	39
4. 2. Stanislav Bělohlávek — život před procesem.....	41
4. 3. Proces se Stanislavem Bělohlávkem v roce 1981	42
4. 4. Výkon trestu v Bělušicích v okrese Most.....	45
4. 5. Rehabilitační proces	46
4. 6. Závěr z rehabilitačního procesu	52
5. Téma odpíračů vojenské služby v agendě Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných	53
5. 1. Vznik Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných a jeho cíle	53
5. 2. Odpírání vojenské služby v agendě VONS.....	54
5. 3. Případ Martina Šimsy.....	55
5. 4. Případ Jana Hrabiny	57
5. 5. Požadavek na zavedení civilní služby v mezinárodním kontextu.....	60
ZÁVĚR	62
Seznam pramenů a literatury.....	65
Resumé.....	69

ÚVOD

Téma, které jsem si zvolil pro svoji bakalářskou diplomovou práci, mne zajímá dlouhodobě. Fenomén odpírání vojenské služby se totiž dotýká celého komplexu otázek psychologických, etických, politických i právních.

V průběhu studia jsem k jednotlivým historickým obdobím zpracovával témata, která pro mne byla průpravou k zamyšlení nad vývojem vztahu jednotlivce ke státní moci a k možnostem, jak v souladu s vlastním svědomím poslušnost nadřízeným autoritám případně odepřít. Seznámil jsem se tak s postojem Petra Chelčického, jenž odmítal božské poslání světské moci ve službách křesťanstva. Další inspirací byl pro mne Komenského irénismus, zvláště jeho konkrétní mírotvorná politická iniciativa zformulovaná ve spise *Anděl míru*. Dějiny přelomu 19. a 20. století pak přinášejí fenomén antimilitarismu, což už je oproti původnímu nábožensky či humanisticky motivovanému pacifismu jasně definovaný postoj politický, pochopitelně nepřijatelný pro vojenskou mašinerii rakouského mocnářství. Ovšem ani prvorepublikové Československo nebylo (a v době ohrožení naší státnosti vlastně ani nemohlo být) k odpíračům vojenské služby zcela benevolentní. Z tohoto období mne zaujala především osobnost Přemysla Pittera či polemika advokáta odpíračů Jindřicha Groaga s Karlem Čapkem.¹

Pokud ani v demokratické společnosti respektující občanská práva není možné přesně stanovit, kdy a za jakých okolností už právo jednotlivce odmítnout z důvodu svědomí výkon vojenské služby koliduje s povinností občanů podílet se na obraně vlasti, pak ve státě nedemokratickém je postavení odpíračů vojenské služby ještě podstatně obtížnější.

Ve své bakalářské práci se proto zaměřím na tuto problematiku právě v období normalizace. Tuto etapu v československých dějinách (1969–1989) považuji za

¹ BAUER, Zdeněk: *"Vojáku Vladimíre--": Karel Čapek, Jindřich Groag a odpírači vojenské služby z důvodu svědomí*. Praha: Zdeněk Bauer, 2009.

pozoruhodnou z toho důvodu, že v té době sice již nepanoval totalitní teror jako v 50. letech, ovšem vládnoucí rigidní komunistická moc stále dusila projevy občanských svobod. To bylo ještě umocněno přítomností sovětského vojska na našem území, což je pro problematiku vojenské služby obzvláště významné. Na druhou stranu však bylo Československo řadou mezinárodních smluv formálně zavázáno k dodržování lidských práv. A na tuto schizofrenii represivního aparátu normalizačního Československa zcela logicky poukazovali představitelé Charty 77.

Důležitým pramenem je tedy právě samizdatový časopis *Informace o Chartě 77 (Infoch)*, neboť obsahuje takřka všechna sdělení Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných.² Neocenitelná je rovněž edice dokumentů *Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných 1978-1989* od Jaroslava Pažouta.³

V Archivu bezpečnostních složek se nachází fond A3/2, inventární jednotka 237, v němž jsou shromážděny materiály Státní bezpečnosti o činnosti nepovolené náboženské sekty svědkové Jehovovi — trestní stíhání osob (1975–1976).⁴

Svědkové Jehovovi byli nejznámější náboženskou skupinou, jejíž příslušníci odmítali výkon vojenské služby z důvodů svědomí. Jejich pozice byla ovšem velmi zvláštní v tom, že se zároveň zcela distancovali od disidentských kruhů, nepřáli si politizaci svých kauz. Dějinám této náboženské společnosti je věnována publikace Branislava Martinka.⁵

² *Informace o Chartě 77*. Kompletní elektronická verze samizdatového časopisu. In: <http://www.vons.cz/informace-o-charte-77> [cit. 15. 10. 2016].

³ PAŽOUT, Jaroslav (ed.): *Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných 1978-1989: edice dokumentů*. Praha 2014.

⁴ Archiv bezpečnostních složek Praha, fond A3/2. Správa vyšetřování StB, inv. j. 237, sign.: Činnost nepovolené sekty Svědci Jehovovi – trestní stíhání osob 1975–1976, Krajská správa SNB Brno, čj. VS-0024/01-75 z 28.8. 1975.

⁵ MARTINEK, Branislav: *Náboženská společnost a stát: historie svědků Jehovových v Československu*. Praha 2000.

V menší míře byli za odpírání vojenské služby perzekuováni rovněž adventisté, jejichž dějinami se zabýval Jiří Piškula.⁶

Konkrétní příběh odpírače vojenské služby z důvodů svědomí je mi znám díky osobnímu kontaktu s pamětníkem. Stanislav Bělohlávek (roč. 1947) základní vojenskou službu absolvoval, poté však přestoupil na víru (Svědkové Jehovovi) a roku 1981 byl odsouzen k osmnácti měsícům nepodmíněně za to, že odmítl — už jako ženatý muž a otec dítěte — nastoupit na vojenské cvičení, což bylo kvalifikováno jako trestný čin nenastoupení služby v ozbrojených silách podle § 269 odstavce 1 trestního zákoníku (z roku 1961). Rehabilitován byl až roku 2005 Nejvyšším soudem.

Jako teoretická průprava s ohledem na užití vhodné struktury práce a správné vedení rozhovoru s pamětníkem mi posloužily publikace *Orální historie*⁷ a *Naslouchat hlasům paměti*⁸.

Rehabilitacemi odpíračů vojenské služby z řad Svědků Jehovových se zabýval především právník Lubomír Müller. Výběr jedenadvaceti příběhů v jeho knize dobře ilustruje jak povahu komunistických represí, tak nelehkou cestu, jíž se poškození domáhali spravedlnosti po roce 1989.⁹

Základní literaturou pro toto téma jsou práce Petra Blažka, především sborník *A nepozdvihne meč*, jehož byl editorem.¹⁰ Petr Blažek je i autorem studie o neformálních

⁶ PIŠKULA, Jiří: *Dějiny Církve adventistů sedmého dne v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha 2009.

⁷ VANĚK, Miroslav a kol.: *Orální historie. Metodické a „technické“ postupy*. Olomouc 2003.

⁸ VANĚK, Miroslav – MÜCKE, Pavel – PELIKÁNOVÁ, Hana: *Naslouchat hlasům paměti: teoretické a praktické aspekty orální historie*. Praha 2007.

⁹ MÜLLER, Lubomír: *Bitvy beze zbraní: 1990–2000: co užitečného přinesly soudní procesy s odpírači vojenské služby*. Praha 2000.

¹⁰BLAŽEK, Petr (ed.): *A nepozdvihne meč... odpírání vojenské služby v Československu 1948–1989*. Praha 2007.

mírových aktivitách mládeže v Československu osmdesátých let.¹¹ Cenné pro mne byly z hlediska tématu také studie Prokopa Tomka publikované v časopise *Historie a vojenství*.¹²

Za ústřední tezi předložené bakalářské práce můžeme označit tvrzení, že právě persekuce odpíračů vojenské služby velmi dobře vystihuje povahu nedemokratického režimu normalizačního Československa. Každý stát má sice právo vyžadovat po svých občanech jistou míru plnění branné povinnosti, je však podstatný rozdíl v tom, jakým způsobem tuto povinnost vymáhá. V Československu v 70. a 80. letech byla vojenská služba, respektive vojenská cvičení záloh, často zneužívána k vynucování poslušnosti občanů, někdy až k jejich psychickému zlomení. Jak ve své práci doložím, možnosti, jak se se vojenské službě vyhnout legálně, byly velice omezené.

Za jasné porušení občanských práv pak lze považovat skutečnost, že mnozí odpírači byli za opětovné nenastoupení k vojenské službě trestáni opakovaně (případ Michala Habiňáka). Jak bylo v pozdějších rehabilitačních řízeních prokazováno, toto bylo v rozporu se zásadou „ne bis in idem“ (ne dvakrát o tomtéž).

Dalším důležitým aspektem této problematiky je až zarážející míra pokrytectví režimní propagandy a bezskrupulózní nedodržování mezinárodních závazků. Přestože prezident Gustáv Husák v srpnu roku 1975 v Helsinkách formálně podepsal Závěrečný akt Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě, žádné uvolnění poměrů v oblasti povinné vojenské služby nenastalo, spíše naopak. Ačkoli se českoslovenští politici

¹¹ BLAŽEK, Petr: *Dejte šanci míru! Pacifismus a neformální mírové aktivity mládeže v Československu 1980–1989*. In: VANĚK, Miroslav a kol.: *Ostrůvky svobody. Kulturní a občanské aktivity mladé generace v 80. letech v Československu*. Praha 2002, s. 11–105.

¹² TOMEK, Prokop: *Možnosti odpírání, vyhýbání se vojenské službě a vojenská práce v letech 1969–1992*. *Historie a vojenství*, 62, 2013, č. 2, s. 4–19.

TOMEK, Prokop: *Šikana, skrytý problém Československé lidové armády po roce 1969*. *Historie a vojenství*, 61, 2012, č. 2, s. 30–34.

představitelé stále zaklínali mírem, a dokonce tendenčně podporovali západní mírové organizace a hnutí, ve skutečnosti se nijak nebránili sovětským plánům na vybudování jaderných skladů ani rozmístění raket na našem území. Organizátoři sběru podpisů pod petici proti rozmístění těchto raket byli naopak přísně postihováni.¹³

Politický režim v normalizačním Československu tak navzdory mírové rétorice prokazoval jasné prvky militarismu. Představitelé komunistické moci nečinili (snad s výjimkou deklarovaného přísnějšího posuzování šikany ve druhé polovině 80. let) prakticky žádné kroky směrem k humanizaci výkonu vojenské služby, a už vůbec neuvažovali o zavedení alternativ, například umožnění služby civilní. I na poli mezinárodních jednání dali tento svůj postoj najevo, když se v březnu 1987 zdrželi hlasování při schvalování rezoluce OSN, která měla zaručovat práva odpíračů vojenské služby.¹⁴

Cílem této práce je tedy přispět k poznání povahy politického režimu v normalizačním Československu. Povinná vojenská služba se totiž týkala podstatné části populace, neboť významně ovlivňovala jak životy mladých branců, tak i dospělých mužů, kteří mohli být kdykoli povoláni na vojenské cvičení, což značně zasahovalo i do rodinného či profesního života. Přesné údaje o počtu osob, které nastoupily vojenskou službu, o počtech odpíračů vojenské služby, o počtu osob, které byly uznány za neschopné výkonu vojenské služby ze zdravotních důvodů, však bohužel nejsou k dispozici.¹⁵

¹³ BLAŽEK, Petr: *Dejte šanci míru! Pacifismus a neformální mírové aktivity mládeže v Československu 1980–1989*. In: VANĚK, Miroslav a kol.: *Ostrůvky svobody. Kulturní a občanské aktivity mladé generace v 80. letech v Československu*. Praha 2002, s. 42-45.

¹⁴ Tamtéž, s. 46.

¹⁵ POSPÍŠIL, Filip: *Modrá knížka neboli průkaz o neschopnosti k vojenské činné službě*. In: BLAŽEK, Petr (ed.): *A nepozdvihne meč... odpírání vojenské služby v Československu 1948–1989*. Praha 2007, s. 87.

1. Vojenská služba v období normalizace

1. 1. Legislativní a politický rámec

Výkon vojenské služby byl po celou éru komunistického režimu považován za prioritní společenský zájem, což bylo zakotveno přímo v Ústavě Československé socialistické republiky z roku 1960: „Vrcholnou povinností a věcí cti každého občana je obrana vlasti a jejího socialistického zřízení.“¹⁶

Branné povinnosti podléhali muži od 1. ledna roku, v němž dovršili sedmnácti let, až do 31. prosince roku, v němž dosáhli šedesáti let (§ 5). Jako služební povinnosti rozeznával zákon vojenskou činnou službu (základní, náhradní, z povolání a přechodnou), vojenská cvičení a mimořádnou službu (§ 20). Základní služba trvala 24 měsíců, náhradní pět měsíců. Ze zákona byli k náhradní službě určeni odvedenci, kteří bez vlastní viny nenastoupili základní službu do dovršení třiceti let věku (§ 29).¹⁷ Studenti vysokých škol absolvovali během studia průběžně vojenský výcvik na vojenských katedrách, včetně zápočtů a zkoušek, a po dokončení studia nastupovali na dvanáctiměsíční základní vojenskou službu.¹⁸ Je příznačné, že studenti teologických fakult museli absolvovat službu dvouletou, protože na těchto školách vojenské katedry zřízeny nebyly. K mladým duchovním přistupovala armáda dosti neobvykle. Kupříkladu Hlavní politická správa Československé lidové armády považovala v říjnu 1984 nastoupení 32 bohoslovců k výkonu základní služby za tak významnou skutečnost, že informaci zařadila do zvláštního zpravodajského přehledu pro generálního tajemníka Ústředního výboru

¹⁶ Ústava ČSSR – zákon 100/1960 Sb., čl. 37.

¹⁷ Branný zákon č. 92/1949 ve znění zákona č. 121/1978 Sb.

¹⁸ Vládní nařízení č. 121/1960 Sb. o stanovení doby trvání základní služby absolventů vysokých škol, zařazených do vojenské přípravy na těchto školách, a vládní nařízení č. 73/1970 Sb. o úpravě délky základní služby absolventů některých vojenských škol a kursů. Citováno podle TOMEK, Prokop: *Možnosti odpirání, vyhýbání se vojenské službě a vojenská práce v letech 1969–1992*. Historie a vojenství, 62, 2013, č. 2, s. 6.

Komunistické strany Československa Gustáva Husáka.¹⁹ Podobný despekt je patrný i ze zprávy o čtyři roky později, tentokrát již pro generálního tajemníka ÚV KSČ Miloše Jakeše: „K výkonu vojenské služby bylo povoláno 13 členů náboženských sekt, 59 absolventů bohosloveckých fakult a 54 branců léčených na alkoholismus a toxikomani.“²⁰

V době normalizace nastupovalo k základní službě každoročně dohromady zhruba sedmdesát tisíc mužů, a to ve dvou termínech (podzim a jaro). Sloužili dva roky, celkově tedy bylo vojáků základní služby sto čtyřicet tisíc. Vojáků z povolání a žáků vojenských škol bylo asi šedesát tisíc, civilních zaměstnanců dalších sedmdesát pět tisíc. Už od druhé poloviny šedesátých let měla ČSLA ve zbrani dokonce nejvyšší procento obyvatelstva ze všech zemí východního bloku (1,64 %), tedy více než armáda sovětská.²¹

Vojenskou službou tedy bylo „zasaženo“ nezanedbatelné procento obyvatelstva, tento resort proto musel podléhat zvýšenému ideologickému dohledu. Podstatnou roli v tom hrálo i to, že zdaleka ne všichni důstojníci souhlasili se srpnovou okupací, mnozí patřili k reformnímu proudu či byli dokonce nekomunisty. Armádě se nevyhnuly prověrky a politické čistky, umocněné ještě reorganizací způsobenou rozhodnutím o dlouhodobém umístění sovětských jednotek v Československu. To totiž mimo jiné znamenalo, že bylo nutné najít prostory pro nové útvary. Redislokace armádní důstojníky a další zaměstnance „promíchala“, zpřetrhala vazby mezi nimi a citelně se dotkla i rodin vojáků. V kontextu pobytu sovětských vojsk na našem území pak bylo docela ponižující i znění vojenské přísahy z roku 1961: „Pro obranu socialismu jsem vždy připraven stát pevně v řadách

¹⁹ TOMEK, Prokop: *Možnosti odpírání, vyhýbání se vojenské službě a vojenská práce v letech 1969–1992*. Historie a vojenství, 62, 2013, č. 2, s. 6.

²⁰ Tamtéž, s. 6.

²¹ BLAŽEK, Petr: *Jaderné hlavice, Československo a Varšavská smlouva po karibské krizi*. In: Pražský web pro studenou válku, 3. 12. 2002, sv. 1, č. 3, [online] <http://www.praguecoldwar.cz/rakety.htm> [cit. 12. 9. 2016].

ozbrojených sil ČSSR po boku Sovětské armády a armád ostatních socialistických zemí v boji proti jeho nepřátelům a nasadit i svůj život k dosažení vítězství.“²²

Ideologická manipulace byla výraznou složkou politických školení mužstva:

„Výchova k nesmiřitelnosti a nenávisti vůči nepřátelům socialismu, pokroku a míru je jednou z důležitých součástí komunistické výchovy pohraničnicků i příslušníků všech ozbrojených sil socialistického státu. Součástí komunistické mravnosti a komunistického mravního ideálu není odpouštění a láska, ale nenávist ke všem, kteří páchají křivdu, nenávist k vykořisťovatelům a utlačovatelům pracujících, nenávist k podněcovatelům války, ke všem a ke všemu, co brání pokroku a míru.“²³

Pacifistické postoje pak byly považovány za protispolečenské, neslučitelné s morálním profilem socialistického občana. Definice pacifismu zněla:

„Měšťácký politický směr, proud a ideologie, který pod heslem míru za každou cenu vystupuje proti všem druhům válek, Tradiční buržoazní pacifismus nebere zřetel na třídní charakter válek a odmítá i spravedlivé války – revoluční boj a národně osvobozenecský boj. Boj za mír nevede jako boj proti sociálním a politickým příčinám války v třídní antagonistické společnosti, zvláště v imperialismu.“²⁴

Takový politický nátlak byl pochopitelně pro mnoho mladých mužů nesnesitelný, neboť byl v rozporu s jejich postoji a hodnotami.

²² *Historie a druhy vojenských přísah*. In: <http://www.acr.army.cz/scripts/detail.php?id=6766> [cit. 24. 10. 2016].

²³ DANĚK, Richard: *Na stráž hranic socialismu a míru. Slovník k politickému školení pohraničnicků*. Politická správa PS OSH MV ČSSR, Naše vojsko 1987. Citováno podle DRDA, Adam – DUDEK, Petr – NĚMEČEK, Tomáš – TOMEK, Prokop – SAPAROVÁ, Kateřina: *Příběhy bezpráví – nástroje normalizační moci*. Praha 2012, s. 87.

²⁴ NOVÁK, Vladimír: *Abeceda mírového hnutí*. Praha 1988, s. 191–192. Citováno podle TOMEK, Prokop: *Možnosti odpírání, vyhýbání se vojenské službě a vojenská práce v letech 1969–1992*. Historie a vojenství. Časopis Vojenského historického ústavu, 62, 2013, č. 2, s. 5.

1. 2. Kritika poměrů v armádě

Ve druhé polovině osmdesátých let sílily ve společnosti kritické hlasy, a to v mnoha oblastech, armádu nevyjímaje. Výborným dokladem toho je otevřený dopis adresovaný v březnu 1987 Federálnímu shromáždění. Jeho autorem byl evangelický duchovní Jan Svoboda, postupně se k němu přidalo dalších 250 signatářů, a to i z prostředí mimo disent, což potvrzuje, že nespokojenost s vojenskou službou sdílel širší okruh obyvatelstva, nikoli pouze otevření oponenti režimu.

Svoboda v dopise poukázal na to, že skutečná praxe služby v ozbrojených silách je v rozporu s některými ústavně zaručenými právy, konkrétně se svobodou projevu, vyznání, a dokonce i s právem volebním. Popisoval případy, kdy voják chtěl využít svého volebního práva způsobem, který se jeho nadřízeným nezamlouval, a bylo mu vyhrožováno, že bude přeložen k útvaru stovky kilometrů vzdálenému od rodiny. Svoboda to označil za vytváření atmosféry strachu a „politického násilí“, vynucování předem očekávaných postojů, které vojáci sice přejímají, ovšem „apaticky, bez skutečné občanské odpovědnosti“.

Dále kritizoval izolaci vojáků, pocit bezmoci, který na vojně zažívají, odpírání účasti věřících na duchovních obřadech. Zcela prakticky rovněž poukazoval na negativní sociální dopady povinné vojenské služby jak na mladé muže, tak na jejich rodiny, a to jak finanční, tak emocionální (odloučení od manželek a především dětí). Dalším předmětem kritiky byl týdenní objem služeb, který vojákům neposkytoval téměř žádné osobní volno, natož právo na soukromí. Takové podmínky pak vedou k „duševním poruchám, depresím, cynismu, lhostejnosti a vlastní nezodpovědnosti. Napjatá atmosféra se vybíjí vzájemným ponižováním a násilím.“ V závěru Jan Svoboda apeloval na poslance Federálního shromáždění, aby otevřeli k těmto otázkám diskusi, neboť „pravé vlastenectví nemůže

zachránit žádná sebelepší právně zakotvená formulace o čestné povaze této povinnosti, ale toliko ozdravění přístupu k věci samé.“²⁵

Jak ve svém dopise Jan Svoboda dále naznačil, velkým problémem základní vojenské služby byla šikana. Podle Prokopa Tomka z Vojenského historického ústavu, který k tomuto tématu zpracoval v roce 2012 studii,²⁶ v době normalizace šikanu zažívalo až 75 % příslušníků armády. Nejdrastičtější byly z tohoto hlediska první tři měsíce po nástupu vojenské služby, kdy docházelo i k největšímu počtu sebevražd. Většinou právě až pokusy o sebevraždu vyprovokovaly nějakou reakci ze strany velení, protože za takových okolností již nebylo možné zcela ignorovat stížnosti rodinných příslušníků. Širší okolnosti a příčiny šikany si ovšem velení armády ani ministerstvo obrany nepřipouštělo, případy byly bagatelizovány či připisovány na vrub selhání jednotlivců.

Normalizační kultura pojala tento závažný problém po svém. Na podzim roku 1988 uvedla Československá televize jedenáctidílný seriál režiséra Evžena Sokolovského *Chlapci a chlapi*. Byla to evidentní režimní objednávka (Evžen Sokolovský točil i další podobné seriály, např. *Muž na radnici*, *Okres na severu*, *Gottwald*). Cílem tohoto propagandistického díla bylo zlepšit v očích veřejnosti — zejména samotných branců — obraz Československé lidové armády. V seriálu se „odvážně“ objeví i téma šikany, problém je ovšem záhy vyřešen, nikoli náhodou díky zásadovému postoji sympatického „politruka“.

Tento pozitivní obraz vnímání armády naprosto neodpovídal skutečným názorům veřejnosti. Z výzkumu veřejného mínění z roku 1987 vyplývá, že 30 % občanů se domnívalo, že vojenská služba je zbytečná, protože v jaderném věku nelze zajistit

²⁵ SVOBODA, Jan: *Dopis Federálnímu shromáždění ČSSR*. (Příloha Dokumentu Charty 77/27/87 *K základní vojenské službě*). In: *Informace o Chartě 77*, roč. 10, č. 5 (1987), s. 9–13, [online] In: http://www.vons.cz/data/pdf/infoch/INFOCH_05_1987.pdf [cit. 14. 10. 2016].

²⁶ TOMEK, Prokop: *Šikana, skrytý problém Československé lidové armády po roce 1969*. *Historie a vojenství*, 61, 2012, č. 2, s. 30–34.

bezpečnost státu žádnými prostředky. Ve srovnání s rokem 1985 vzrostl podíl občanů, kterým nebyla úloha armády jasná. Rovněž připravenost ČSLA na obranu vlasti byla v roce 1987 hodnocena méně pozitivně než o dva roky dříve a podle mínění občanů měla armáda menší podporu veřejnosti.²⁷

Výdaje na armádu byly přitom stále astronomické, pohybovaly se v průměru okolo šesti procent vytvořeného národního důchodu.²⁸ Například pro rok 1982 činil rozpočet na položku „obrana a bezpečnost“ 35,453 miliard korun československých; pro devátou pětiletku (1991–1995) počítalo ministerstvo obrany s rozpočtem 188,1 miliard, což představovalo i nadále vysokou částku 37,62 miliard ročně, a to navzdory usnesením předsednictva ÚV KSČ z ledna 1989 o plánovaném snižování stavu armády a rozpočtu o patnáct procent.²⁹

K popularitě armády nepřispívalo ani to, že zatímco národní hospodářství soustavně trpělo nedostatkem pracovních sil, trávily desítky tisíc mladých mužů, často vysoce kvalifikovaných a na počátku profesní dráhy, svůj čas zcela bezúčelně a neproduktivně v kasárnách. Výrobní podniky proto vytrvale naléhaly na odklady vojenské služby pro své perspektivní zaměstnance, případně pro ně vymáhaly možnost služby náhradní.³⁰

²⁷ Viz HERZMANN, Jan: *Veřejné mínění o vybraných otázkách mezinárodní politiky a obrany socialismu. Souborná zpráva, duben 1988.* [ke stažení] In: dspace.soc.cas.cz/bitstream/handle/123456789/3033/CSDA87-4.PDF?sequence=1 [cit. 18. 2. 2017].

²⁸ KRČ, Miroslav: *Vojenské výdaje v letech studené války a po jejím skončení.* Praha 2000, s. 74.

²⁹ TOMEK, Prokop: *Možnosti odpírání, vyhýbání se vojenské službě a vojenská práce v letech 1969–1992.* *Historie a vojenství*, 62, 2013, č. 2, s. 16.

³⁰ Tamtéž, s. 9.

1. 3. Možnosti vyhýbání se základní vojenské službě

Náhradní vojenská služba byla jednou z legálních možností, jak se vyhnout buď celé vojenské službě, nebo alespoň její části. Náhradní vojenskou službu mohl bravec vykonávat na základě vlastní žádosti ze „zvláštních důvodů rodinných, hospodářských nebo sociálních“, o žádostech rozhodovaly krajské odvodní komise (§ 30).³¹ Branci absolvovali pětíměsíční náhradní službu se závazkem odpracovat dalších devatenáct měsíců v některém schváleném podniku. Počet kladně vyřízených žádostí byl však značně limitován, ročně dostávalo úlevy formou náhradní vojenské služby okolo sedmi tisíc mužů³², což nečinilo ani deset procent z celkového počtu povolanců.

Smyslem určování branců do náhradní služby z důvodů hospodářských bylo bezprostředně pomoci vybraným odvětvím, oborům a výrobním organizacím při plnění závažných výrobních úkolů. Armáda tuto praxi akceptovala jen nerada. Přinášela totiž administrativní obtíže i komplikace při doplňování vojenských útvarů, a navíc vznikalo podezření na protekční tlaky:

„Současná úprava a praxe poskytování úlev ve výkonu vojenské služby vytváří nerovnoměrnou povinnost mladých občanů k obraně socialistické vlasti. Do značné míry negativně ovlivňuje zabezpečování odborné předvojenské přípravy ve Svazarmu, vyvolává značný rozsah žádostí, osobních intervencí, tlaků a vlivů ze strany branců a jejich rodičů, tak i jejich známých, vedoucích k získání příslušného druhu úlevy.“³³

³¹ Branný zákon č. 92/1949 ve znění zákona č. 121/1978 Sb.

³² TOMEK, Prokop: *Možnosti odpírání, vyhýbání se vojenské službě a vojenská práce v letech 1969–1992*. Historie a vojenství, 62, 2013, č. 2, s. 11.

³³ Tamtéž, s. 11.

Zamítnutí žádosti o náhradní vojenskou službu bylo rovněž jednou z forem politického nátlaku na mladé muže, především z nonkonformních či přímo disidentských kruhů, což později doložíme na případu Jana Hrabiny.

Další možností, jak se vyhnout nástupu na základní vojenskou službu, bylo uzavření pracovního závazku na hornické šachtě. To bylo podmíněno podáním žádosti i dlouhodobý odklad základní vojenské služby u příslušné vojenské správy. V osmdesátých letech byla tato možnost upravena usnesením vlády č. 41/84 a nařízením federálního ministerstva obrany č. 7/82. Pokud pracoval mladý muž v hornictví do posledního dne roku, v němž dovršil třicet let věku, neměl podle uvedených norem obdržet povolávací rozkaz.³⁴ Vzhledem k podmínkám v hornických provozech to byla cesta velmi riziková, téměř na principu nucených prací. Jak poznamenal Martin Šlechta, jenž na počátku roku 1990 uspořádal petiční kampaň za uznání náhradní civilní služby pro občany plnící dlouhodobý závazek v hornictví, byla tato forma náhrady za základní vojenskou službu „anachronismem a s ohledem na mezinárodně uznávaná lidská práva diskriminací“.³⁵

Navíc docházelo i k situacím, že žadatelé byla tato možnost zamítnuta právě proto, že vyšla najevo jeho příslušnost k některé z nepovolených náboženských společností. To byl případ Petra Heřmanského (roč. 1962) z České Lípy. Ten v dospívání přijal víru svědků Jehovových a podal si žádost o práci v dolech, aby dosáhl dlouhodobého odkladu a následného prominutí vojenské služby. Jakmile se však na kádrovém oddělení důlních podniků dověděli o jeho víře, odmítli jej přijmout. V říjnu 1982 měl nastoupit základní vojenskou službu, k útvaru se sice dostavil, ale odmítl se podrobit lékařské prohlídce

³⁴ BLAŽEK, Petr: *Dejte šanci míru! Pacifismus a neformální mírové aktivity mládeže v Československu 1980–1989*. In: VANĚK, Miroslav a kol.: *Ostrůvky svobody. Kulturní a občanské aktivity mladé generace v 80. letech v Československu*. Praha 2002, s. 49.

³⁵ Tamtéž, s. 49.

s tím, že ve výkonu vojenské služby mu brání jeho svědomí. Putoval tedy do vazby a vojenský obvodový soud v Brně jej odsoudil za trestný čin vyhýbání se službě v ozbrojených silách k nepodmíněnému trestu odnětí svobody v trvání dvou a půl let, trest v plné výši si odpykal ve věznicí v Bělušicích. V rehabilitačním procesu na počátku devadesátých let mu soud přiznal polehčující okolnost, že jednal „pod vlivem tíživých osobních poměrů, které si sám nezpůsobil.“ Právník Lubomír Müller se domnívá, že těmito tíživými poměry byla myšlena právě marná snaha o získání práce v dolech.³⁶ Mezi odmítnutými uchazeči o práci v dolech byl i Michal Habiňák (roč. 1956) z Velkého Krtíše, jehož trest byl zřejmě nejtvrděší ze všech odpíračů vojenské služby v období normalizace. K nepodmíněnému trestu odnětí svobody byl totiž odsouzen čtyřikrát za sebou: v roce 1975 na třináct měsíců, v roce 1978 na dvaadvacet, roku 1981 na šestatřicet a naposledy roku 1985 na dvaadvacet měsíců. Nevztahovala se na něj ani jediná amnestie, takže ve vězení, odkud vyšel až v dubnu 1989, strávil téměř deset let.³⁷

Pomineme-li zcela marginální případy zběhnutí — skrývání se na území státu či pokus o přechod státní hranice,³⁸ pak poslední (a zdá se, že poměrně hojně využívanou) možností úniku bylo získání tzv. „modré knížky“, tedy průkazu neschopnosti k vojenské činné službě ze zdravotních důvodů. „Modré knížky“ byly vydávány na základě vládního nařízení č. 209/1949 Sb. a později na základě vládního nařízení č. 21/1958 Sb. Obě normy prodělaly řadu novelizací, ale ty se způsobu vydávání „modrých knížek“ podstatným způsobem nedotkly.

Množství případů vyhýbání se vojně formou záměrně vyvolaných zdravotních obtíží v době před nástupem vojenské služby nelze dost dobře zjistit; rovněž zpětné

³⁶ MÜLLER, Lubomír: *Bitvy beze zbraní: 1990-2000*, s. 66–68.

³⁷ Tamtéž, s. 11.

³⁸ TOMEK, Prokop: *Možnosti odpírání, vyhýbání se vojenské službě a vojenská práce v letech 1969–1992*. *Historie a vojenství*, 62, 2013, č. 2, s. 8.

prověřování, kolik dokladů bylo vydáno na základě skutečných zdravotních obtíží a kolik „podvodně“, není prakticky proveditelné. Nicméně ze vzpomínek pamětníků vyplývá, že tato praxe byla poměrně rozšířená. Nejčastější formou bylo získání uznání trvalé neschopnosti z důvodu předstíraného duševního onemocnění. To bylo ovšem někdy provázeno až drastickými pokusy o sebepoškození, ba dokonce i o sebevraždu. Navíc tyto pokusy, pokud vůbec byly úspěšné, vedly zpravidla k získání vysněného dokladu až po několika letech odkladů a přezkumů. Branec riskoval nejen své zdraví či život, ale vystavoval se i nebezpečí trestního stíhání podle § 266 trestního zákona maření způsobilosti k službě se sazbou šest měsíců až pět let odnětí svobody. Mohl být potrestán i za prokázané záměrné sebepoškození. Významnou nevýhodou byla i skutečnost, že držitelům „modré knížky“ na základě psychiatrické diagnózy nebyl udělován řidičský průkaz.³⁹

Nelze pochopitelně paušálně tvrdit, že všechny případy, kdy se mladí muži pokusili vyhnout základní vojenské službě, byly projevem občanského odporu k režimu či armádě samotné. Nicméně do značné míry přispívají k vykreslení plastičtějšího obrazu společnosti, která zdaleka nepřijímala normalizační poměry s bezvýhradnou podřízeností:

„Přinejmenším však tyto příklady ukazují trochu jinou realitu, než jakou vykreslovala dobová propaganda a oficiální dokumenty. V této realitě nad bezhlavým nadšením, respektem či obdivem k moci vítězí „nezdravý“ odpor k ponižování, tupému kasárenskému pořádku a vylhaným heslům. Možná, že by toto vítězství někdo mohl označit za švejkovské, ve skutečnosti bylo ale vítězstvím lidství.“⁴⁰

³⁹ POSPÍŠIL, Filip: *Modrá knížka neboli průkaz o neschopnosti k vojenské činné službě*. In: BLAŽEK, Petr (ed.): *A nepozdvihne meč... odpírání vojenské služby v Československu 1948–1989*. Praha 2007, s. 95.

⁴⁰ Tamtéž, s. 96.

2. Fenomén odpírání vojenské služby z důvodu svědomí

2. 1. Základní pojmy

Termínem „odpírači vojenské služby z důvodu svědomí“ (v angličtině „conscientious objectors“) označujeme ty osoby, které svůj bojkot služby v armádě zdůvodňují náboženskými, morálními či obecně etickými důvody. Jejich záporný postoj k armádě je aktivní, svůj odpor jasně deklarují, před pověřenými orgány nástup do armády jednoznačně a zpříma odmítají.

V běžném povědomí bývají odpírači vojenské služby často ztotožňováni s pacifisty a mírovými aktivisty, což však není přesné. Například Berta Suttnerová (1843–1914), jedna z nejvýraznějších osobností počátků mírového hnutí (a nositelka Nobelovy ceny míru), považovala odpírání vojny za „anarchistické způsoby“, a proto je důrazně odmítala.⁴¹

Dalším souvisejícím pojmem je antimilitarismus. Jedná se o myšlenkový směr, který je založen na odporu proti válce a branné moci, často i proti státní autoritě obecně.⁴² Přestože antimilitaristé se v zásadě s mnohými postoji pacifistů přelomu 19. a 20. století ztotožňovali, netajili se zároveň vážnými pochybnostmi. Poukazovali například na absurditu faktu, že jedním z tvůrců manifestu konference v Haagu (1899) byl ruský car Mikuláš II., jenž „smutně v historii sociálního utrpení proslul co největší tyran a krvežíznivec a nemůže proto míti pochopení pro takovou otázku, jako je všeobecný mír.“⁴³

Socialistická internacionála se k radikálnímu antimilitarismu stavěla spíše zdrženlivě. Většina marxistů vnímala militarismus jako projev kapitalismu a věřila, že svržením

⁴¹ Viz ČERVINKA, František: *B. Suttnerová a pacifismus*. Dějiny a současnost, 1964, č. 12, s. 41.

⁴² Viz TOMEK, Václav: *Český anarchismus a jeho publicistika 1880-1925*. Praha 2002, s. 390, 402–405.

⁴³ ŠPATNÝ, Emil: *Český antimilitarismus: kus historie a trochu vzpomínek*. Praha 1922, s. 23.

kapitalismu zákonitě zanikne i militarismus. Velmi pragmaticky to formuloval předseda rakouské sociální demokracie Viktor Adler:

"Proti militarismu nechceme podnikat nic jiného než vychovávat dobré sociální demokraty k neúnavnému organizování... Bojem proti kapitalismu odnímáme životní podmínky také militarismu, a ten se v dohledné době zhroutí. To víme, a proto nepotřebujeme dělat žádnou propagandu v kasárnách."⁴⁴

Jiní socialisté však byli mnohem důraznější. Průkopníkem antimilitarismu byl Holanďan Ferdinand Domela Nieuwenhuis (1846-1919), původně luteránský pastor a zakladatel sociálně demokratické strany. Pro svůj vypjatý antimilitarismus (navrhoval například, aby v případě války vyhlásili socialisté všeobecnou generální stávkou) byl ze sociálnědemokratické strany vyloučen a zakotvil na pozicích anarchosyndikalismu. Jeho názory se však staly vzorem právě i pro české antimilitaristy.⁴⁵

2. 2. Ideový základ odpírání vojenské služby

Primární důvody odpírání vojenské služby jsou etické, z historické perspektivy především náboženské, neboť vycházejí převážně z biblických příkazů o odmítání zla a násilí. Nejčastěji citovanými pasážemi ze Starého zákona jsou: „Ale Bůh mi řekl: ‚Ty nemůžeš vybudovat dům pro mé jméno, neboť jsi vedl mnoho bojů a prolil jsi mnoho krve.“⁴⁶ a „I překují své meče na radlice, svá kopí na vinařské nože. Pronárod nepozdvihne meč proti pronárodu, nebudou se již cvičit v boji.“⁴⁷ V Novém zákoně jsou pak citována jak evangelia (Ježíšovo největší přikázání „Miluj svého bližního jako sám

⁴⁴ BERÁNEK, Jan: *Rakouský militarismus a boj proti němu v Čechách. Příspěvek k některým otázkám „vnitřní“ úlohy rakouské armády a antimilitaristického hnutí v letech 1900–1914*. Praha 1955, str. 113.

⁴⁵ Viz PEŠEK, Miroslav: *Český antimilitarismus (1900–1910)*. In: *Moderní dějiny: sborník k dějinám 19. a 20. století*. Praha: Historický ústav AV ČR 7, 1999, s. 167–195.

⁴⁶ 1. Paralipomenon 28:3, Český ekumenický překlad Bible.

⁴⁷ Izajáš 2:4, Český ekumenický překlad Bible.

sebe.“⁴⁸ či „Vrat' svůj meč na jeho místo; všichni, kdo se chápou meče, mečem zajdou.“⁴⁹), tak epištoly („Především však mějte lásku, která všechno spojuje k dokonalosti.“⁵⁰).

V českém prostředí pak byl jako morální vzor odpíračů vojenské služby vyzdvihován Petr Chelčický (asi 1390–1460). Významný je v tomto směru traktát *O boji duchovním*, zřejmě vůbec nejstarší dochovaný Chelčického spis. Vznikl pravděpodobně někdy na začátku roku 1421, kdy v zemi sílily hlasy o boji proti nepřátelům zákona božího. Těmto výzvám čelil Chelčický poukazem na slova apoštola Pavla z 6. kapitoly epištoly Efezským, tedy tím, že jedinou zbrojí křesťana má být „pancíř spravedlnosti, štít víry, přilba spasení a meč Ducha, jímž je slovo Boží“.⁵¹ Podle Chelčického tedy křesťanský voják nesmí brát do ruky fyzickou zbraň a bojovat proti Zikmundovým vojskům, nýbrž se musí vyzbrojit duchovně a postavit se ďáblu. Pravý křesťanský život vedoucí ke spáse je možný jen za podmínky naprostého odmítnutí násilí, a to dokonce i v případě, kdy se nám samotným děje křivda. Osobní cesta jednotlivce ke spáse je tedy dalším významným zdrojem Chelčického pacifismu. Ve svém nejucelenějším díle *Sít' víry* Chelčický píše:

„Protož z těch věcí muož známo býti, že člověk nemuož křesťanem býti v této straně, o níž mluvíme, leč by křivdy a oklamání nižádnému nečinil. A kteráž křivda a oklamání na něho upadá od jiných, aby ji strpěl, zlého za zlé nečině podle přikázání Kristova. Aniž smrt jeho nemá moci v nižádném.“⁵²

Podle Chelčického tedy Kristovo evangelium míru a pokoje nelze za žádných okolností vynutit násilím. Tento nekompromisní Chelčického postoj je zřejmě jeho odkazem

⁴⁸ Matouš 22:39, Český ekumenický překlad Bible.

⁴⁹ Matouš 26:52, Český ekumenický překlad Bible.

⁵⁰ Kolosanům 3:14, Český ekumenický překlad Bible.

⁵¹ Efezským 6:10-17, Český ekumenický překlad Bible.

⁵² CHELČICKÝ, Petr: *Sít' víry*. Brno 2011, s. 31.

nejcennějším — stal se významným inspiračním zdrojem i pro odpírače vojenské služby v období normalizace. Jan Hrabina, jehož případu se budu věnovat podrobněji, napsal v září 1986 studii *Petr Chelčický O trojím lidu*⁵³. Studie vyšla v samizdatovém časopise PARAF (PARalelní Akta Filozofie), jehož vydavatelem byl Václav Benda, spolupracovníkem redakce byl i Radim Palouš. Jan Hrabina se zamýšlí nad postojem Chelčického ke státní moci, rozebírá především jeho kritický výklad (exegezi) úvodních sedmi veršů 13. kapitoly Pavlovy epištoly Římanům. Chelčický, podobně jako například valdenští, odmítá božské poslání světské moci ve službách křesťanstva. Vysvětluje, že apoštol Pavel adresoval tento dopis komunitě křesťanů v době, kdy čelili krutému pronásledování. Aby se křesťané nepošpinili násilnou odvetou, bylo nutné se tehdejší moci podřídit. Není to však v žádném případě legitimizace státní moci a už vůbec ne výzva k sociální poslušnosti.

Hrabina velmi oceňuje Chelčického postřehy o povaze moci:

„Chelčický velice správně v rozpoznal jednu průvodní vlastnost moci, totiž že moc se dříve či později zpronevěří svému cíli. Původní cíl zavést a udržet pokoj se přenesse do jiné roviny – držet a rozmnožit sebe sama. Všimněme si, že už Chelčickému je zřejmé, že nestačí jen moc získat, ale že k jejímu udržení je nutné znovu a znovu moc jaksí ustavovat, ba rozmnožovat. Zajímavý je i další postřeh, který navazuje na předchozí: i kdyby představitelé moci byli osvícení a podle toho jednali, zpronevěřili by se vlastně sami sobě a uvedli sebe do záhuby. Moc skrze moc zničí sama sebe.“⁵⁴

⁵³ HRABINA, Jan: *Petr Chelčický O trojím lidu*. PARAF [samizdat], roč. 5, 1989, č. 10, s. 42-51. [online] In: http://scriptum.cz/soubory/scriptum/paraf/paraf_1989_10_ocr.pdf [cit. 10. 1. 2017].

⁵⁴ Tamtéž, s. 45–46.

Nicméně z pozice člověka 20. století, který sám zažil represi ze strany státní moci, Hrabina s Chelčickým o povaze mocenských mechanismů polemizuje:

„Smysl moci je v ní samé, smysl její existence neleží mimo ni, ať už se zaštituje čímkoliv. Moc je orientována výhradně na sebe samu. Tomu podřizuje vše. Moc tvaruje (a tento proces deformace se rozbíhá od okamžiku ustavení moci) své služebníky podle svých potřeb, původního jednotlivce preformuje, redukuje do pouhé součástky, jejíž hodnota už není v jednotlivosti, ale v tom, že je součástí převodových mechanismů moci.“⁵⁵

Tato pasáž velmi dobře vystihuje způsob, jakým se lidé, kteří byli v opozici k normalizačnímu režimu, zamýšleli nad fungováním moci. Zároveň je pro téma mojí práce velmi zajímavé sledovat dialog mezi křesťany, odpůrci války, napříč staletími. Hrabina dospívá k závěru, že řešením vztahu křesťanů k moci není útěk, izolace v ghettech, nýbrž aktivita a převzetí odpovědnosti: „Jsme integrální součástí tohoto světa. Nezbyvá než neutíkat před mocí a nedistancovat se od ní, ale převzít odpovědnost za moc.“⁵⁶

Velmi důležitým inspiračním zdrojem byl Petr Chelčický i pro Masarykovu koncepci smyslu českých dějin. Masaryk sám byl jako člověk věřící ve své podstatě pacifistům nakloněn. Ve svých vzpomínkách vždy zdůrazňoval, jakou útěchou mu byla v exilu četba Kralické Bible⁵⁷, se zaujetím i sympatiemi se zmiňoval rovněž o „conscientious objectors“⁵⁸, s nimiž se setkal v Anglii. Právě v hodnocení Chelčického, potažmo Lva Nikolajeviče Tolstého (1828–1910) však můžeme jasně sledovat, že ačkoli si obou těchto

⁵⁵ HRABINA, Jan: *Petr Chelčický O trojím lidu*. PARAF [samizdat], roč. 5, 1989, č. 10, s. 46. [online] In: http://scriptum.cz/soubory/scriptum/paraf/paraf_1989_10_ocr.pdf [cit. 10. 1. 2017].

⁵⁶ Tamtéž, s. 49.

⁵⁷ MASARYK, Tomáš Garrigue: *Světová revoluce* [online]. Praha: Městská knihovna v Praze, 2013. In: http://web2.mlp.cz/koweb/00/03/99/42/89/svetova_revoluce.pdf, s. 19 [cit. 10. 5. 2016].

⁵⁸ Tamtéž, s. 125.

myslitelů Masaryk vysoce cenil, zároveň odmítal jejich „anarchism“⁵⁹ či „nesprávné pochopení lidské přirozenosti“⁶⁰. Chelčického Masaryk nepovažoval za pasivního, nýbrž aktivního, odhodlaného, radikálního, nekompromisního; jeho odvaha byla podle Masaryka srovnatelná se Žižkovou, vždyť „Chelčický a Žižka tvoří rub a líc téhož tvrdého českého groše“⁶¹. Cenil si však především Chelčického schopnosti postavit se církevní i světské autoritě, důrazu na svědomí i individuální svobodu, avšak absolutní pacifismus jak Chelčického, tak Tolstého, se mu jevil jako nerealistický, ba až škodlivý.⁶²

Za tento názor si Masaryk vysloužil velmi ostrou kritiku ze strany radikálního pacifisty Přemysla Pittra (1895–1976) a společenství jeho přátel soustředěných kolem časopisu Sbratření. Nejucelenějším textem, v němž Pitter analyzoval Masarykovy postoje, byla jeho přednáška *Chelčický, Tolstoj, Masaryk* přednesená roku 1930 v rámci cyklu pořádaného Hnutím pro mezinárodní smír v síni YWCA v Praze, vydaná na pokračování nejprve v měsíčníku Sbratření a v následujícím roce jako samostatná třicetistránková brožura. Pitter došel k závěru, že zatímco Chelčický i Tolstoj svému mravnímu absolutismu maximálně dostáli, Masaryk se od něj v problematickém ohledu na zájmy celku značně odklonil. Pitterova slova byla skutečně příkrá, Masarykovo jednání odmítl označit jako „kompromis“, neboť Masaryk se podle něj naprosto zpronevěřil původním zásadám. Jako pokryteckou Pitter označil dokonce Masarykovu výzvu Ježíš — ne César!, protože „je to přece jen César a Ježíš je pouhá figura, dobrá na to, jak oklamat sebe a tím i jiné.“⁶³

⁵⁹ MASARYK, Tomáš Garrigue: *Světová revoluce* [online]. Praha: Městská knihovna v Praze, 2013. In: http://web2.mlp.cz/koweb/00/03/99/42/89/svetova_revoluce.pdf, s. 537 [cit. 10. 5. 2016].

⁶⁰ Tamtéž, s. 469.

⁶¹ MASARYK, Tomáš Garrigue: *Světová revoluce* [online]. Praha: Městská knihovna v Praze, 2013. In: http://web2.mlp.cz/koweb/00/03/99/42/89/svetova_revoluce.pdf, s. 469 [cit. 10. 5. 2016].

⁶² Tamtéž, s. 74-75.

⁶³ PITTER, Přemysl: *Chelčický, Tolstoj, Masaryk*. Praha 1931, s. 26.

2. 3. Nejznámější skupiny odpíračů vojenské služby v historickém kontextu

Přestože fenomén odpíračství vojenské služby je spojen až s obdobím posledních dvou staletí, kdy už byly zformovány moderní státy a verbování nahrazeno odvody (v rakouské monarchii 1781), můžeme skupiny odpůrců zaznamenat již dříve v historii. U nás to byla v návaznosti na učení Petra Chelčického samozřejmě Jednota bratrská a její nejvýznamnější biskup Jan Amos Komenský (1592–1670). Navzdory nesmírným osobním tragédiím a zklamáním Komenský do poslední chvíle prosazoval myšlenku irénismu, tedy míru, harmonie a nenásilí. Jakkoli můžeme mít při pohledu do historie pocit, že Komenského snahy byly poněkud utopické, i v dobách skutečně dramatických Komenského dílo vždy inspirovalo. Například slova z Kšaftu umírající matky Jednoty bratrské se stala symbolem naděje českého národa právě i v pohnutých letech normalizace.

Další náboženskou skupinou důsledně zachovávající Kristovo přikázání o násilí byli habáni (hutterité), jedna z odnoží široce rozvětvené konfese švýcarských novokřtěnců (anabaptistů). Ti se v letech 1526–1622 těšili poměrné toleranci na jižní Moravě a vyznačovali se mimo jiné tím, že při placení daní vyžadovali, aby jejich peněz bylo využíváno jen k mírovým účelům, jindy daně raději platit odmítli a bez odporu si nechali zabavit hospodářské zvířectvo a další naturálie.⁶⁴

Časově nám bližší náboženskou skupinou jsou pak nazaréni, opět jedna z odnoží švýcarských novokřtěnců, konkrétně mennonitů. V první polovině 19. století se začali objevovat v jižních Uhrách, malé skupinky působily od počátku 20. století na Slovensku. V Čechách, na Moravě a ve Slezsku se vyskytovali jen jednotliví příznivci nazarénského hnutí, přesto se poměrně výrazně zapsali do našeho kulturního i politického povědomí, a

⁶⁴ PÁNEK, Jaroslav: *Moravští novokřtěnci*. Český časopis historický, 92, 1994, č. 2, s. 242–256.

to zásluhou spisovatele a novináře Jaroslava Haška. Ten publikoval v antimilitaristickém časopise *Mladé proudy* (č. 17 z 23. 10. 1908) protirakouský článek *Nazarénští*. Číslo bylo vzápětí konfiskováno a ve druhém opraveném vydání již byla na místě Haškova textu jen bílá místa, nicméně text byl ještě před zahájením cenzury tajně kolportován. Článek se stal rovněž součástí obžalovacího spisu v tzv. antimilitaristickém procesu v letech 1908–1910.⁶⁵ Zmínku o odpírači vojenské služby Vilému Nemravovi pak Hašek zařadil i do svého románu *Osudy dobrého vojáka Švejka* (1922).⁶⁶

Další náboženskou konfesí spojenou s odpíráním vojenské služby jsou adventisté. Tato náboženská společnost vychází z adventního hnutí první poloviny 19. století v USA. Ústřední složkou jejich víry jsou starozákonní pasáže Bible, včetně důsledného svěcení soboty (odtud označení „sobotníci“ či „sobotáři“) a dodržování přísných dietních zásad. Velký význam přikládají eschatologii a věnují se intenzivní misijní činnosti, aby co nejefektivněji šířili adventistickou víru, tedy především aby zvěstovali očekávaný druhý příchod Krista. Méně pozornosti je u nich věnováno obecné křesťanské etice, etika je u nich spíše „reaktivní než aktivní“⁶⁷. Soustředí se na otázky, které se přímo týkají jejich konkrétních náboženských předpisů (služba ve zbrani, svěcení soboty, práce v živočišné výrobě – chov prasat či králíků apod.), avšak širší souvislosti křesťanské společenské etiky odsouvají.

Odmítání vojenské služby u nich proto nebylo automatické, vedení církve se od individuálních případů odpírání už za první republiky spíše distancovalo. I po roce 1948 byla Církev adventistů sedmého dne úředně registrována a komunistický státní aparát chápal jednotlivé projevy odpírání vojny jako charakteristiku úzké skupinky

⁶⁵ ŠPATNÝ, Emil: *Český antimilitarismus: kus historie a trochu vzpomínek*. Praha 1922, s. 48.

⁶⁶ BAUER, Zdeněk: *"Vojáku Vladimíre--": Karel Čapek, Jindřich Groag a odpírači vojenské služby z důvodu svědomí*. Praha: Zdeněk Bauer, 2009, s. 26–30.

⁶⁷ PIŠKULA, Jiří: *Dějiny Církve adventistů sedmého dne v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha 2009, s. 185.

fundamentalistů. Odpírání vojny navíc nebylo motivováno primárně odmítáním všech forem násilí, ale spíše důsledkem snahy světit sobotu, s čímž celotýdenní vojenská služba kolidovala. Především z toho důvodu byl adventistům v letech 1952–1956 odňat tzv. státní souhlas, bez něhož nebylo možné legálně vykonávat náboženskou činnost.⁶⁸

V šedesátých letech se postavení Církve adventistů sedmého dne díky celkovému uvolnění poměrů znatelně zlepšilo. Adventisté se zřejmě ze strachu z opětovného odebrání státního souhlasu nezapojili ani do protestů proti okupaci a celkově vystupovali vůči normalizačnímu režimu spíše konformně.⁶⁹ Přispěl k tomu ale hlavně přechod na pětidenní pracovní i školní týden (1968), čímž byla odstraněna jedna zásadní překážka ve výkonu zaměstnání i vzdělávání.

Přesto k perzekuci jednotlivců i nadále docházelo. Jednalo se opět především o případy „částečného“ odpírání. Příkladem může být kauza Radomíra Wojnara (narozen 1956) z okresu Frýdek-Místek, jenž nastoupil vojenskou službu v dubnu 1979. Vojenskou přísahu byl ochoten složit pouze s dodatkem, že úkoly bude plnit výhradně tehdy, pokud se nebudou přičít jeho víře a svědomí, nebude tedy pracovat v sobotu ani se podílet na usmrcení člověka. Ani tomuto však vojenské orgány nevyhověly a pan Wojnar byl Vojenským obvodovým soudem v Praze uznán vinným z trestného činu vyhýbání se výkonu vojenské služby a odsouzen k trestu odnětí svobody v trvání osmnácti měsíců nepodmíněně. Jeho odvolání Vyšší vojenský soud v Příbrami zamítl. Později na to Radomír Wojnar vzpomínal: „Zavřeli mě, ale v kriminále jsem měl všechny soboty volné.“⁷⁰

⁶⁸ PIŠKULA, Jiří: *Dějiny Církve adventistů sedmého dne v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha 2009, s. 116–125.

⁶⁹ Viz tamtéž, s. 175–186.

⁷⁰ MÜLLER, Lubomír: *Bitvy beze zbraní: 1990–2000: co užitečného přinesly soudní procesy s odpírači vojenské služby*. Praha: 2000, s. 62.

3. Svědkové Jehovovi

3. 1. Počátky činnosti náboženské společnosti

Svědkové Jehovovi byli nejpočetnější a ideově nejorganizovanější náboženskou skupinou ve vztahu k odpírání vojenské služby, proto jim je věnována samostatná kapitola.

Náboženská společnost svědkové Jehovovi vznikla z kroužku lidí společně studujících Bibli, a to mezi léty 1870–1879 v Pensylvánii. Odtud se rozšířila do celého světa, původně pod názvem Mezinárodní sdružení vážných badatelů Bible. Roku 1931 přijali současné označení svědkové Jehovovi⁷¹. Badatelé Bible byli přesvědčeni o tom, že původní Ježíšovo křesťanství je třeba očistit od pozdějších církevních dogmat a záměrného zkreslování. Za vrcholnou autoritu svého vyznání pokládali výhradně Bibli, svého zakladatele Charlese Taze Russella (1852–1916) ani jeho nástupce Josepha Franklina Rutherforda (1869–1942) nepovažovali za proroka.

Nejstarší zmínka o evangelizační činnosti badatelů Bible na našem území pochází z roku 1891. Od prvního desetiletí 20. století vyvíjeli organizovanou kolportážní činnost. V letech 1922–1923 otevřeli v severočeském Mostě první tuzemskou kancelář a sklad biblické literatury. Roku 1926 založili v Brně první formální pobočku svého mezinárodního sdružení a o dva roky později byla jejich spolková činnost zákonně uznána československými státními úřady. Právně za jejich činnost v Československu zodpovídaly dva spolky — Mezinárodní sdružení badatelů Bible a Biblická a traktátní společnost Strážná věž. Tiskárna náboženské literatury fungovala v Brně–Juliánově. Počet vyznavačů této víry postupně narůstal a ke konci třicátých let 20. století dosahoval

⁷¹ VOJTÍŠEK, Zdeněk: *Encyklopedie náboženských směrů a hnutí v České republice: náboženství, církve, sekty, duchovní společenství*. Praha 2004, s. 98.

zhruba tisícovky.⁷² Mladá československá republika jejich činnosti nijak nebránila, zdá se dokonce, že antiklerikální náboj této náboženské společnosti všeobecnému myšlenkovému naladění spíše konvenoval.

Problémem se stal pouze postoj k výkonu vojenské povinnosti. Ještě před první světovou válkou nebyly názory badatelů Bible na účast v boji důsledně vyhraněné. Nicméně během války již většina měla jasno v tom, že nechtějí přestoupit boží zákon „nezabiješ“. Někteří odmítali přijmout zbraň nebo uniformu a byli vystavováni přísným trestům, jiní se odvést nechali, ale na bojišti stříleli do vzduchu. Časopis *The Watch Tower* v anglickém vydání z 15. dubna 1917 uvedl, že „pro křesťana není střední cesty. Pro něj je jen jediná cesta, na níž může zůstat věrný Pánu a svému slibu zasvěcení, totiž odmítnutím účasti ve válce.“⁷³

Za první republiky je nejznámější evidovanou odpíračskou kauzou československých badatelů Bible případ Martina Boora. Ten roku 1924 odmítl u 39. pěšího pluku v Petřalce uposlechnout rozkazů, cvičit s puškou a čistit zbraň a posléze složit předepsanou přísahu. Odsouzen byl na dva roky zostřeného žaláře.⁷⁴

Pomineme-li však problematiku odpírání vojenské služby a pochopitelnou nevraživost mezi touto náboženskou společností a katolickými věřícími, bylo liberální ovzduší první republiky pro jejich činnost přívětivé. To se však citelně změnilo po nacistické okupaci. Svědkové Jehovovi byli transportováni do koncentračních táborů, kde byli označováni

⁷² REMEŠ, Prokop: *Historie svědků Jehovových u nás*. DINGIR [online], č. 1, 27. 4. 1998, s. 15–17. In: <http://dingir.cz/archiv/Dingir198.pdf#page=16> [cit. 18. 2. 2017].

⁷³ BAUER, Zdeněk: *Paralely a odlišnosti důvodů uváděných při odpírání vojenské služby a reakce různých politických režimů v prostoru bývalého Československa*. In: BLAŽEK, Petr (ed.): *A nepozdvihne meč... odpírání vojenské služby v Československu 1948–1989*. Praha 2007, s. 27.

⁷⁴ MARTINEK, Branislav: *Náboženská společnost a stát – Historie svědků Jehovových v Československu*. Praha 2000. In: <http://www.straznavez.cz/Zdomova/NSaStat/NSaStatPocatky.htm> [cit. 28. 1. 2017].

fialovými trojúhelníky. Smutnou vzpomínku na setkání se svědkyněmi Jehovovými v Ravensbrücku sepsala neteř Charlese de Gaulla Geneviève de Gaullová:

„Na svém bloku poznala jsem dobře obzvláště tři badatelky bible české národnosti. Na znamení protestu zdráhaly se tyto několikrát, společně s jinými spoluvěřícími, jít k obvyklému apelu. Sama jsem byla vícekrát přítomna smutným výjevům, kde jsem viděla, jak byly tyto ženy bity a jak byly kousány psy. Avšak snášely i toto, aniž by se vzdaly své víry. Jsouce věrné své víře, zdráhaly se povětšinou důsledně vykonávat jakoukoliv práci pro válečný průmysl, což jim přivodilo bití a dokonce i smrt.“⁷⁵

Navzdory tomuto krutému zacházení, i navzdory absurdnímu faktu, že spousta svědků Jehovových německé národnosti byla po osvobození z Československa odsunuta (byť právě oni patřili ke skupinám nejvíce trpícím nacistickou persekcí), obnovili svědkové Jehovovi v listopadu 1945 svoji činnost.

3. 2. Svědkové Jehovovi za komunistického režimu

Na rozdíl od Církve adventistů sedmého dne byla Náboženská společnost svědkové Jehovovi zakázána po celou dobu trvání komunistického režimu. Zatímco adventistický časopis *Znamení doby* za normalizace vycházel zcela legálně, ba dosahoval mezi náboženskými tiskovinami druhého nejvyššího nákladu po *Katolických novinách*,⁷⁶ veškerá literatura svědků Jehovových byla tištěna i rozšiřována ilegálně.

⁷⁵ ADAMY, Herbert a kol.: *Fialové trojúhelníky. Zapomenutá kapitola holocaustu*, Praha 2000, s. 26–27.

⁷⁶ PIŠKULA, Jiří: *Dějiny Církve adventistů sedmého dne v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha 2009, s. 175.

Státní bezpečnost prováděla prohlídky kanceláří, zabavovala literaturu, psací stroje i finance, k prvnímu rozsáhlému zatýkání došlo hned v listopadu roku 1948. Další vlna domovních prohlídek a zatýkání proběhla v únoru 1952; na konci března 1953 bylo v tajném procesu odsouzeno osm nejvyšších představitelů k odnětí svobody v rozpětí od pěti do osmnácti let. Stejně jako za nacismu však činnost náboženské společnosti neustala ani v ilegalitě, počet jejích členů dokonce vzrůstal. Snahou Státní bezpečnosti proto bylo tuto společnost infiltrovat, rozklížit, případně její představitele přimět ke spolupráci.⁷⁷

3. 3. Poznatky Státní bezpečnosti o činnosti svědků Jehovových

V Archivu bezpečnostních složek se nachází fond A3/2, inventární jednotka 237, v němž byly shromážděny materiály StB o činnosti nepovolené náboženské sekty svědkové Jehovovi — trestní stíhání osob (1975–1976).

Celý dokument lze rozdělit na dvě části. První se týká plánovaného trestního stíhání vybraných osob, především z řad kazatelů nebo lidí ve vedoucích pozicích sekty. Druhou část pak tvoří zprávy o činnosti svědků Jehovových. Tyto zprávy jsou tři, vznikly v poměrně krátkém časovém úseku. První je z 10. dubna 1975, druhá z 21. dubna 1975 a třetí z 20. května 1975.

Podle těchto zpráv byli svědkové Jehovovi jednou z nejaktivnějších a nejnebezpečnějších církevních organizací pronikajících na území socialistického tábora, zároveň byli jednou z nejorganizovanějších a nejpočetnějších sekt u nás. Sekta zde působila už od roku 1912 a oficiálně byla povolena 1930. Činnost jí byla zastavena 1949, poté přešla sekta do ilegality. Činnost sekty byla státní mocí v padesátých letech utlumena. V reakci na tato

⁷⁷ REMEŠ, Prokop: *Historie svědků Jehovových u nás*. DINGIR [online], č. 1, 27. 4. 1998, s. 15–17. In: <http://dingir.cz/archiv/Dingir198.pdf#page=16> [cit. 18. 2. 2017].

opatření se ústředí v Brooklynu rozhodlo směřovat své členy k podřízení se státní moci, pokud to není v rozporu s jejich svědomím. Lze tu vyčíst i zájem státní moci na takovém smířlivém jednání. Proto následuje pasáž o extremistické menšině, která toto jednání o kompromisu neuznává.

I přes postihy vedení sekty počet svědků v období normalizace narůstal. Noví členové byli nabíráni z řad inteligence a mládeže, což byl pro státní moc obzvlášť nebezpečný jev.

Co však vyšetřovací orgány trápilo nejvíce, byla neúčast členů sekty na veřejném životě (stát je nemohl kontrolovat a vychovávat). Svědkové Jehovovi nevstupovali do KSČ. Pokud členy před svým příklonem k nové víře byli, řady KSČ opustili. Podle autorů dokumentu svědkové Jehovovi využívali důmyslné psychologické metody k získávání nových členů, vyhledávali lidi ve špatném duševním rozpoložení, kteří byli přístupnější k přijetí náboženské útěchy. Svědkové proto často oslovovali lidi například v domovech důchodců, na internátech či zdravotnických zařízeních. Svědkové se dokonce pokoušeli získat i příslušníky Československé lidové armády a Sboru národní bezpečnosti a působit na ně, aby ozbrojené složky opouštěli. Je zde i zmínka, že problematika náboru nových členů sekty byla bezpečnostními složkami státu během krizového roku 1968 podceněna.

Dále si Státní bezpečnost všímala rozmnožování knih a tiskových materiálů (dříve používali příslušníci sekty hlavně opisování na psacím stroji, od roku 1968 používali i rozmnožovací stroje). Dokument zmiňuje problematiku odmítání krevních transfúzí a neprokazování úcty státním symbolům (hymně, vlajce).

Navrhovaná „profylaktická“ opatření byla celkem předvídatelná. Jednalo se o trestní stíhání, zabavování rozmnožovacích zařízení a likvidování náboženských tiskovin. Tyto zásahy mohly alespoň na čas ochromit činnost sekty v dané lokalitě a rozšířit mezi členy strach z postihu, nicméně bylo doloženo, že vzápětí se aktivita svědků Jehovových opět

obnovovala. Bylo tedy klíčové rozkrýt organizační strukturu sekty, vedoucí představitele sekty obvinít ze zneužívání náboženské funkce a maření dozoru nad církvemi. Dále bylo třeba sledovat, jak se přepravuje literatura ze zahraničí, zabránit výjezdům do zahraničí u osob z vedení, provádět výchovnou činnost proti sektám a snažit se sektu vnitřně rozštěpit.

Pro téma mé bakalářské práce byly ale nejdůležitější pasáže týkající se odpírání vojenské služby. Státní bezpečnost se pochopitelně tímto jevem intenzivně zabývala: „Mládež i ostatní členové sekty jsou vedeni k tomu, aby se nezapojovali do veřejného života, vyhýbali se aktivnímu zapojení do budování socialistické společnosti, a dokonce i neplnění občanské povinnosti, jakou je i nástup vojenské služby.“⁷⁸

Na téže straně zpráva uváděla, že více než osmdesát procent (přesně 83,3 %) mladých mužů z řad sekty byli držiteli modrých knížek, přestože to často byli sportovci či pracovníci v oborech, kde byl vyžadován vynikající fyzický stav. Pokud modrou knížku nedostali, nechávali se zaměstnat na místech, kde byli vojenské služby zproštěni, nebo raději vykonali trest, než aby nastoupili vojenskou službu. Státní bezpečnost si uvědomovala, že zvýšený zájem mladých členů sekty o obejití vojenské služby prací v dolech znamenala koncentraci jehovistických rodin v hornických oblastech (Kladno, Ostravsko, Sokolov a okolí Košic). V této souvislosti zde padla i zmínka o odmítání střelecké přípravy a branné výchovy na školách u dětí z těchto rodin.

Dokument poukazoval rovněž na podvratné působení lékařů nakloněných mladým odpíračům, kteří jim vydávali potvrzení o pomočování, revmatismu či neuróze⁷⁹.

⁷⁸ Archiv bezpečnostních složek Praha, fond A3/2. Správa vyšetřování StB, inv. j. 237, sign.: Činnost nepovolené sekty Svědci Jehovovi – trestní stíhání osob 1975–1976, Krajská správa SNB Brno, čj. VS-0024/01-75 z 28.8. 1975, s. 2.

⁷⁹ Archiv bezpečnostních složek Praha, Fond A3/2. Správa vyšetřování StB, inv. j. 237, sign.: Činnost nepovolené sekty Svědci Jehovovi – trestní stíhání osob 1975–1976, Náčelník X. správy FMV, čj. VN-00407/5-75 z 21. 4. 1975, s. 8.

Z této pasáže je evidentní, jak byla pro režim důležitá právě tato oblast. Vojenská služba totiž neměla být jen praktickým nástrojem obrany vlasti, ale plnila i funkci výchovně-ideologickou, a tím uplatňovala zvýšenou sociální kontrolu nad každodenním životem lidí v normalizačním Československu.⁸⁰

Archivní fond zahrnuje i zajímavou konkrétní kazuistiku. Ladislav Šoltesz a Mikuláš Ďuga byli obviněni ze spáchání trestného činu podvracení republiky podle § 98, odstavce 1 trestního zákoníku. Obvinění dle spisu mimo jiné nabádali svědka obžaloby Roberta Benčíka, aby vstoupil do sekty a zároveň vystoupil se Socialistického svazu mládeže a odmítal brát do rukou zbraň. Následuje analýza materiálů zabavených při domovních prohlídkách obviněného Ladislava Šoltesze a Mikuláše Ďuga (Strážná věž, Služba Království, Příručka pro teokratickou školu kazatelů, Pravda, která vede k věčnému životu, Bible apod.) Na základě těchto materiálů byl na Katedře marxisticko-leninistické filozofie a vědeckého ateismu Filozofické fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika se sídlem v Prešově pod vedením docenta Tibora Halečky vypracován odborný posudek. V něm mimo jiné stojí: „Bible ukazuje, že ti, kteří tvrdí, že slouží Bohu, ale jsou nevěrní a vstupují do svazku s politickými mocnostmi, jsou Bohem považováni za duchovní prostitutky, anebo cizoložnice“. Podle posudku z podobných stanovisek vyplývá i nechuť svědků Jehovových zúčastnit se vojenské služby.

Z posudku evidentně číší snaha svědkům Jehovovým přiřknout protirežimní a protisocialistické smýšlení. Už samotný předpoklad, že by lidé k sobě mohli přistupovat jako „bratři a sestry“, je nebezpečný, neboť zakrývá třídní rozdíly a příčiny sociální

⁸⁰ O vojenské službě jako ideologickém nástroji více viz BLAŽEK, Petr: *“Nikdy nikoho nezabiju“ — Záznam procesu s Miloslavem Lojkem*. In: BLAŽEK, Petr: *A nepozdvihne meč...: odpirání vojenské služby v Československu 1948–1989*. Praha 2007, s. 283–322.

nespravedlnosti.⁸¹ Autoři posudku nevěří, že motivací odpíračů vojenské služby z řad svědků Jehovových je pacifismus, naopak je podezírají, že ve skutečnosti touží po celosvětovém jaderném konfliktu (tzv. Armageddonu) coby naplnění biblických prorocství. Tvrdí, že sekta podporuje izraelskou stranu v konfliktu s Egyptem a dalšími arabskými státy a obecně vždy vystupuje proti socialistickému bloku, především proti Sovětskému svazu. Tento postoj je nejen narušením obranyschopnosti našeho státu, ale i znevážením „mírové politiky“, což je v příkrém rozporu s principy „reálného socialistického humanismu.“⁸²

Z prostudovaných dokumentů vyvstává poměrně plastický obraz podoby normalizačního režimu, a to nikoli pouze ve vztahu k odpírání vojenské služby. Představitelé státní moci, ať už se jedná o příslušníky Státní bezpečnosti či o ideology z katedry marxismu-leninismu, nebyli schopni ani náznaku tolerance k odlišnému smýšlení či životnímu stylu. Byla jim naprosto cizí představa, že by lidé mohli žít v souladu se svým náboženským cítěním, aniž by tuto víru cíleně obraceli proti politickému režimu. Nedokázali uvěřit, že by kdokoli byl schopen politické neutrality, že by se mohl docela obyčejně naprosto nezajímat o mezinárodní politiku či válečné konflikty bipolárního světa, o ideový souboj mezi socialistickým a kapitalistickým blokem. Tato nedůvěra přerůstala až v paranoidní spekulace o protirežimním charakteru všech autentických projevů náboženského smýšlení. V případě svědků Jehovových byla tato podezíravost umocněna ještě faktem, že světové ústředí této církve leželo ve Spojených státech. Pevné ideologické konstrukci normalizačního Československa se zcela vymykala existence lidí, kteří se od veřejného dění zcela distancovali a politicky se neangažovali. Bylo tedy třeba jim politické,

⁸¹ Archiv bezpečnostních složek Praha, Fond A3/2. Správa vyšetřování StB, inv. j. 237, sign.: Činnost nepovolené sekty Svědci Jehovovi – trestní stíhání osob 1975–1976, Krajská prokuratura v Košicích, sp. zn. 1 Kv 75/79 z 12.1. 1976, s.17.

⁸² Archiv bezpečnostních složek Praha, Fond A3/2. Správa vyšetřování StB, inv. j. 237, sign.: Činnost nepovolené sekty Svědci Jehovovi – trestní stíhání osob 1975–1976, Krajská prokuratura v Košicích, sp. zn. 1 Kv 75/79 z 12.1. 1976, s.19.

protisocialistické zájmy alespoň uměle, vykonstruovaně přisoudit, k čemuž sloužila mimo jiné i populární kultura. V této souvislosti je zajímavé připomenout i skutečně bizarní propagandistický počin z roku 1980, kdy na pokyn pracovníků ministerstva vnitra vyšla v nakladatelství Naše vojsko (v populární detektivní edici Magnet) kniha *Nebezpeční svědci*, v níž autor R. J. Šulig vyličil členy této náboženské společnosti jako přísluhovače amerického imperialismu, kteří násilí odpírají jen naoko, ve skutečnosti jsou totiž připraveni bojovat proti socialistickému zřízení.⁸³ Historik Zdeněk Bauer k tomu poznamenal:

„Důvody této útočné dezinformační rétoriky byl jednoduchý. Počet svědků Jehovových od šedesátých let prudce vzrůstal, a jak bylo pracovníky StB průběžně zjišťováno, stávali se na přelomu 70. a 80. let členy této zakázané náboženské stále častěji také příslušníci československých ozbrojených sil nebo členové jejich domácností (například během roku 1982 bylo na celém území ČSSR zjištěno čtrnáct takových případů). Vedle vysokého rizika dalšího šíření nežádoucích myšlenek mezi příslušníky ozbrojených složek představovalo pronikání ideálů neutrality a odpíračství přímo do nitra lidové armády samo o sobě nepříjemné fiasko v boji komunistického státu proti oponentům režimu.“⁸⁴

Zde vidíme, jak různorodé složky (ministerstvo vnitra, armáda, Státní bezpečnost, katedra marxismu-leninismu i knižní nakladatelství) pracovaly součinně na tom, aby vytvářený ideologický obraz na obyvatelstvo skutečně působil, aby odchylky v názorech i životním stylu byly eliminovány. Podle mého názoru to velmi dobře vystihuje charakter i nástroje normalizační moci.

⁸³ ŠULIG, R. J.: *Nebezpeční svědci*. Praha: Naše vojsko, 1980.

⁸⁴ BAUER, Zdeněk: *Paralely a odlišnosti důvodů uváděných při odpírání vojenské služby a reakce různých politických režimů v prostoru bývalého Československa*. In: BLAŽEK, Petr (ed.): *A nepozdvihne meč... odpírání vojenské služby v Československu 1948–1989*. Praha 2007, s. 43–44.

4. Případ Stanislava Bělohlávka

4. 1. Právní rámec kauzy

Tato kapitola je věnována konkrétním případu persekuce člena Náboženské společnosti svědkové Jehovovi kvůli odpírání vojenské služby.

Z právního hlediska se celý spor v kauze Stanislava Bělohlávka i dalších odpíračů vojenské služby odehrával okolo interpretace dvou důležitých právních ustanovení. Jedním byla Ústava Československé socialistické republiky z roku 1960, konkrétně článek 32. Ten sice formálně zaručoval svobodu náboženského vyznání, zároveň však obsahoval poněkud „šalamounskou“ formulaci, která toto právo v podstatě zpochybňovala:

Čl. 32

(1) Svoboda vyznání je zaručena. Každý může vyznávat jakoukoli náboženskou víru, nebo být bez vyznání, i provádět náboženské úkony, pokud to není v rozporu se zákonem.

(2) Náboženská víra nebo přesvědčení nemůže být důvodem k tomu, aby někdo odpíral plnit občanskou povinnost, která je mu uložena zákonem.⁸⁵

Dalším významným dokumentem byl Mezinárodní pakt o občanských a politických právech, přijatý Organizací spojených národů již v roce 1966. V platnost vstoupil v březnu 1976, podepsalo ho 168 států, včetně ČSSR. V článku osmnáct se uvádí:

⁸⁵ Zákon č. 100/1960 Sb., Ústavní zákon ze dne 11. července 1960, článek 32. In: http://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1960.html [cit. 25. 1. 2017].

„Každý má právo na svobodu myšlení, svědomí a náboženství. Toto právo zahrnuje v sobě svobodu vyznávat nebo přijmout náboženství nebo víru podle vlastní volby a svobodu projevat své náboženství nebo víru sám nebo společně s jinými, ať veřejně nebo soukromě, prováděním náboženských úkonů, bohoslužbou, zachováváním obřadů a vyučováním. 2. Nikdo nesmí být podroben donucování, které by narušovalo jeho svobodu vyznávat nebo přijmout náboženství nebo víru podle své vlastní volby. 3. Svoboda projevat náboženství nebo víru může být podrobena pouze takovým omezením, jaká předpisuje zákon a která jsou nutná k ochraně veřejné bezpečnosti, pořádku, zdraví nebo morálky nebo základních práv a svobod jiných. 4. Státy, smluvní strany Paktu, se zavazují respektovat svobodu rodičů, a tam, kde je to vhodné, poručníků, zajistit náboženskou a morální výchovu svých dětí podle vlastního přesvědčení rodičů nebo poručníků“.⁸⁶

Jak uvidíme na konkrétním případě, posuzování, zda (a jaká) „občanská povinnost“ je důležitější než svoboda vyznání, jaká omezení jsou „nutná k ochraně veřejné bezpečnosti“ atd., bylo zcela podřízeno politické interpretaci.

⁸⁶ Viz Mezinárodní pakt o občanských a politických právech ze dne 19. prosince 1966, článek 18. In: http://www.osn.cz/wp-content/uploads/2015/03/mezinar.pakt-obc.a.polit._prava_.pdf [cit. 25. 1. 2017].

4. 2. Stanislav Bělohlávek — život před procesem

Stanislav Bělohlávek se narodil 22. března 1947 ve Veselé. Vyrůstal v rodině poměrně nábožensky (katolicky) založené, z otcovy i matčiny strany byli mezi příbuznými kněží i řádové sestry. Režim aktivně nepodporovali, ale ani se proti němu nevymezovali.

Po dokončení základní školy se Stanislav Bělohlávek vyučil chemikem-gumařem a nastoupil do národního podniku Rudý říjen v tehdejší Gottwaldově.

Základní vojenskou službu absolvoval v letech 1966–1968, sloužil u pohraničnicků, prošel zdravotnickým kurzem a byl u pohraniční roty zařazen jako zdravotník. Přestože byl od dětství vychováván v římskokatolické víře, rozpor mezi svědomím křesťana a vojenskou službou tehdy nevnímal. Dle vlastních slov se mu na vojně jako zdravotníkovi vlastně dařilo „docela dobře“, získal hodnost desátníka. Zažil však napjaté chvíle po invazi vojsk Varšavské smlouvy v srpnu 1968. Kvůli této události byla jejich rota v pohotovosti a na propuštění do civilu si musel počkat o dva měsíce déle, než bylo běžné.

V roce 1972 nastoupil na pracoviště v nově založené továrny na pneumatiky v Otrokovicích-Kučovaninách (součást národního podniku Rudý říjen). S manželkou a synem Robertem bydleli na nově budovaném sídlišti Trávníky. Absolvoval i jedno vojenské cvičení. Zřejmě v roce 1974 se seznámil s vírou svědků Jehovových. Na konci roku 1980 projevil zájem zúčastnit se mezinárodního sjezdu této náboženské společnosti ve Vídni, který se měl konat o pár měsíců později. V této souvislosti začal zařizovat vše potřebné k cestě do kapitalistické ciziny a bez zvláštních problémů získal devizový příslib. Poslední „razítko“, které mu scházelo, bylo povolení od vojenské správy. Vzhledem k tomu, že měl základní vojenskou službu o dva měsíce prodlouženou a jedno vojenské cvičení v záloze již absolvoval, neměl velké obavy. K velkému překvapení mu

však nejen nebylo Okresní vojenskou správou v Gottwaldově vydáno povolení vycestovat, ale čekal jej tam povolávací rozkaz ke čtrnáctidennímu vojenskému cvičení.

4. 3. Proces se Stanislavem Bělohlávkem v roce 1981

„Dne 19.2 1981 byl obžalovanému Stanislavu Bělohlávkovi doručen povolávací rozkaz řady C č. 072978 vydaný OVS Gottwaldov, dle kterého měl 1. 4. 1981 do 13.00 hod. nastoupit na čtrnáctidenní cvičení k vojenskému útvaru 2483 Kutná Hora. Obžalovaný po obdržení povolávacího rozkazu se rozhodl, že na vojenské cvičení nenastoupí. Svůj úmysl oznámil dne 23. března 1981 orgánům OVS Gottwaldov, kde se osobně dostavil.“⁸⁷

V případě pana Stanislava Bělohlávka rozhodoval dne 17. června 1981 Vojenský obvodový soud v Brně v senátu složeném z předsedy senátu podplukovníka justice JUDr. Milana Horkela a soudců pplk. Otto Kohouta a pplk. Miroslava Procházky.

V odůvodnění se dočteme, že pan Bělohlávek byl pracovníkem OVS kpt. Lumírem Orságem poučen o svých povinnostech a právních následcích svého rozhodnutí. Také se dovídáme že, v den nástupu na cvičení 1. dubna 1981 se Stanislav Bělohlávek opět dostavil na OVS aby potvrdil svoje rozhodnutí (to dokládá neměnné rozhodnutí motivované svědomím).

Tyto informace získal soud výslechem obžalovaného, výslechem svědka kpt. Lumíra Orsága, ze zápisů, které byly učiněny s obžalovaným pracovníky okresní vojenské správy v Gottwaldově, z povolávacího rozkazu a jeho doručení.

⁸⁷ Rozsudek Vojenského obvodového soudu Brno ze dne 17. června 1981, sp. zn. 4T 120/81.

Obžalovaný Stanislav Bělohlávek se k činu přiznal. Na svoji obhajobu ale uvedl, že mu v nástupu na vojenské cvičení brání jeho přesvědčení a svědomí, tedy že z náboženských důvodů nebude vykonávat činnost, která by ve svém důsledku mohla vést k zabíjení lidí (jeho víra mu zakazuje „cvičit se ve zbrani“).

Soud sice uznal právo dle článku 32 Ústavy ČSSR (100/1960) na svobodu vyznání (mluví se tam ovšem o svobodě vyznání, nikoliv o svobodě svědomí), nicméně se opřel o druhý odstavec článku, který říká: „Náboženská víra nebo přesvědčení nemůže být důvodem k tomu, aby někdo odpíral plnit občanskou povinnost, která je mu uložena zákonem.“⁸⁸ Dle slov soudu je tohle ustanovení v souladu s mezinárodními právními normami, zejména s Mezinárodním paktem o občanských a politických právech (ale bez odkazu na konkrétní pasáž).

Soud označil uvedený čin za vysoce společensky nebezpečný, neboť účast na vojenském cvičení byla považována za prakticky nejdůležitější povinnost občana republiky. Proto Stanislava Bělohlávka odsoudil podle paragrafu 269 odst. 1 trestního zákoníku (140/1961) k trestu odnětí svobody v trvání 18 měsíců nepodmíněně v první nápravné skupině (vězení s dohledem) podle paragrafu 39 a odst.1,2 písm. a) trestního zákoníku a dle paragrafu 47 odst. 2 trestního zákoníku rovněž ke ztrátě vojenské hodnosti. Přestože soud tvrdil, že vzal do úvahy slušný občanský život, pracovní morálku a hlavně doznání, trest byl i na tehdejší poměry poměrně tvrdý. Zaujalo mě, že soud vůbec nebral v potaz (nebo to aspoň nezmínil v rozsudku) skutečnost, že Stanislav Bělohlávek vojenskou službu už absolvoval a šlo pouze o odmítnutí účasti na cvičení.

⁸⁸ Zákon č. 100/1960 Sb., Ústavní zákon ze dne 11. července 1960, článek 32, odst. 2. In: http://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1960.html [cit. 15. 1. 2017].

Stanislav Bělohlávek se proti rozhodnutí soudu odvolal; napadl jak výrok o vině, tak i výrok o trestu. Vyšší vojenský soud Tábor odvolání projednal při veřejném zasedání dne 16. července 1981. Soud odvolání zamítl jako nedůvodné podle paragrafu 256 trestního řádu (zákon č. 141/1961).

Odůvodnění bylo velmi podobné rozsudku. Nejprve se rekapitulovaly okolnosti případu. Poté byly uvedeny námitky pana Stanislava Bělohlávka, že v nastoupení vojenského cvičení mu bránilo jeho přesvědčení a svědomí. Argumentoval, že se trestného činu podle paragrafu 269 nedopustil. Požadoval zproštění obžaloby, nebo alespoň změnu trestu na podmíněný.

Soud přezkoumal ve smyslu paragrafu 254 trestního řádu zákonnost a odůvodněnost všech výroků napadeného rozsudku a také správnost postupu řízení, které mu předcházelo, avšak odvolání důvodným neshledal.

V dalších dvou odstavcích odůvodňoval správnost odsouzení podle paragrafu 269. Opět byl zmíněn článek 32 Ústavy.

Správností délky trestu si byl soud rovněž jistý. Rozsudek považoval dokonce za mírný, mírnější být kvůli vysoké nebezpečnosti pro společnost nemohl. Trest měl působit výchovně i na další členy společnosti, zvláště na další potenciální odpírače.

Zajímavé (a v dnešní době celkem nemyslitelné) je, že pan Bělohlávek byl po dobu obou procesů držen ve vazbě — nejprve v Brně a poté, při čekání na odvolací soud v Táboře, byl převezen do vazební věznice v Českých Budějovicích.

4. 4. Výkon trestu v Bělušicích v okrese Most

Stanislav Bělohlávek zpětně považuje výkon trestu za obrovskou životní zkušenost. V rozhovoru mi k tomu sdělil: „Tak nebylo to příjemné, ale pro mě to byla zkušenost, jako když člověk absolvuje vysokou školu. Co se týká mravních a morálních sil, zásad. Protože si tam člověk sáhl na dno psychických i fyzických sil.“

Povinnou práci vykonával jak v areálu věznice Bělušice, tak mimo ni. Především o sobotách a nedělích vyjížděli vězni do okolních podniků, například na úklid skladových prostor. Pan Bělohlávek označuje možnost dostat se mimo vězení za výhodu – umožňovala mu dostat se do kontaktu s ostatními lidmi, a to dokonce bez dozoru. Považuje to do značné míry i za známku respektu ke své osobě, že měl přece jen trochu jiné postavení než „kriminálníci“. Vedení věznice jej rovněž pověřovalo úklidem kanceláří, což bylo znovu jakousi výsadou, projevem důvěry.

Ve vězení snad kromě dvou měsíců byl vždy s někým, kdo byl odsouzen za odpírání vojenské služby nebo za maření dozoru nad církvemi („když se Svědek Jehovův nezřekl své víry, tak u něho udělali zásah, domovní prohlídku a našli nějaké publikace, časopisy nebo Bible. Tak to byl jako důkaz, že vlastně je nebezpečný. Takové lidi pak označovali, já jsem to tam měl taky, jako vysoce společensky nebezpečné díky svému přesvědčení.“).

Návštěvy měl povoleny dle vzpomínek jednou za půl roku, jednou za tři měsíce mohl obdržet balíček. Ke svému velkému překvapení dostal jednou i povolení k výjezdu domů.

Pozice manželky a tehdy asi jedenáctiletého syna však byla o to složitější. Hned na začátku soudního procesu bylo manželům vyhrožováno, že syn může být z rodiny odebrán do ústavní péče: „Byl v tom nátlak i to riziko, že když se toho přesvědčení nezřekneme a že zůstanu ve vězení, že se to může stát. Tak to tam bylo definováno. Tak to bylo strašně těžké, že v té době člověk nemohl tušit, jestli se to stane nebo ne. Já už

jsem byl ve vazbě, čekal jsem na druhý soud, tak jsem se akorát modlil, aby se to nestalo.“ Část rodiny pana Bělohlávka i jeho manželku Alenu podporovala, jejich víře rozuměla, část je považovala za „černé ovce a kriminálníky“.

Už po návratu otce z vězení šel syn Robert studovat Střední průmyslovou školu hornickou v Ostravě, což byl způsob, jak se výhledově vyhnout vojenské službě. Po úspěšné maturitě si sice podal přihlášku na Vysokou školu báňskou, bylo mu však sděleno, že vzhledem k aktivitám svých rodičů nemá ani nejmenší šanci. Nastoupil tedy k práci v dolech.

4. 5. Rehabilitační proces

Dne 6. dubna 2001 poslal advokát pana Bělohlávka JUDr. Lubomír Müller⁸⁹ urgenci návrhu na přezkumné řízení podle zákona č. 119/1990 Sb. k Městskému soudu v Brně. Již 11. prosince 1998 totiž podal navrhovatel návrh na zahájení rehabilitačního řízení podle § 4 písm. e) zákona č. 119/1990 Sb. a návrh stále nebyl vyřízen. Přezkumné řízení naráželo na problém uplynutí lhůty stanovené v paragrafu 6 zákona 119/1990. Lidé, kteří podali návrh včas, byli často i nadále považováni za vinné, i když jim byl trest snížen nebo zcela zrušen.

Doktoru Müllerovi odmítl praxi, že na občany žádající o přezkum z velmi podobných důvodů, ale podle jiných ustanovení, se lhůta nevztahuje. Odkazoval proto i na nález Ústavního soudu ve věci René Grümanna, v němž je uvedeno, že občan nemůže základní

⁸⁹ Lubomír Müller (nar. 1954) byl roku 1976 coby student Právnické fakulty Univerzity Karlovy odsouzen k trestu šesti měsíců odnětí svobody pro trestný čin maření dozoru nad církvemi a náboženskými společnostmi; následně vyloučen z fakulty. Po propuštění z vězení pracoval v dělnických profesích, od roku 1985 jako ekonom. Roku 1990 byl soudně rehabilitován, v následujícím roce dokončil studium práv. Pracuje jako advokát v Praze, věnuje se stále probíhajícím rehabilitačním procesům. V rámci konzultací s JUDr. Müllerem jsem měl možnost sledovat případ již zesnulého Juraje Stieranky u Nejvyššího soudu v Brně.

občanské právo (včetně práva na odmítnutí vojenské služby) absolutně ztratit pouze uplynutím času. Dále poukazoval na převratné rozsudky ve věci odpíračů (např. nález Ústavního soudu ve věci Ladislava Koreně).

Na základě těchto skutečností si JUDr. Müller požadoval, aby soud řízení zahájil a následně přerušil. Potom předložil Ústavnímu soudu návrh na vydání nálezu, jímž by se zrušil paragraf 6 zákona 119/1990. Následně by se zrušil rozsudek Vojenského obvodového soudu v Brně. Dále v bodech vyjmenoval jednotlivé kauzy, v nichž okresní soudy takový návrh již předložily.

Dne 13. 11. 2002 Městský soud zamítl návrh na obnovu řízení. Proto advokát Lubomír Müller 22. 11. 2002 podal podnět ke stížnosti pro porušení zákona (proti rozsudku Vyššího vojenského soudu v Táboře) ministru spravedlnosti Pavlu Rychetskému. Argumentoval jednak porušením článku 18 Všeobecné deklarace lidských práv⁹⁰ a opět se odvolal na nález Ústavního soudu ve věci Ladislava Koreně. Rovněž tvrdost trestu byla podle jeho názoru v nepoměru k údajnému stupni nebezpečnosti pro společnost. Jako argument uvedl dva případy (podobné nepřiměřenou délkou trestu i náboženskou represí), kde byla zjednána náprava po podání stížnosti pro porušení zákona. Jednalo se o případy pana Karla Nováka a Karla Ondřejčíka.

28. listopadu 2002 napsal Lubomír Müller stížnost Městskému soudu Brno proti usnesení ze dne 13.11. 2002. Městský soud tehdy prohlásil, že nejsou žádné nové důkazy, díky kterým by bylo možné proces obnovit. Pro Lubomíra Müllera je takovým důkazem

⁹⁰ „Každý má právo na svobodu myšlení, svědomí a náboženství; toto právo zahrnuje v sobě i volnost změnit své náboženství nebo víru, jakož i svobodu projevat své náboženství nebo víru, sám nebo společně s jinými, ať veřejně nebo soukromě, vyučováním, prováděním náboženských úkonů, bohoslužbou a zachováváním obřadů.“

Všeobecná deklarace lidských práv. Tu soudy v roce 1981 nebraly vůbec v potaz, ačkoli by mohla změnit rozhodnutí o vině a trestu.

Lubomír Müller předložil seznam případů, kde Nejvyšší soud zrušil celou řadu rozsudků, které rozhodoval stejný předseda Vojenského obvodového soudu v Brně, jenž rozhodoval i případ Stanislava Bělohávka.

Městský soud Brno sice uznal rozsudek, jímž byl Stanislav Bělohávek odsouzen, jako nespravedlivý, ale přesto se podle něj nelze domoci nápravy podle paragrafu 278 trestního řádu (tedy obnovou řízení).

Doktor Müller namítal, že tímto postupem se občan nemůže domoci spravedlnosti. V podání návrhu podle paragrafu 4 zákona 119/1990 mu brání lhůta vyjádřená v paragrafu 6. Stížnost pro porušení zákona může podat jen ministr spravedlnosti. Postup podle zákona 198/1993 je vyloučen kvůli stanovisku Ústavního soudu ze dne 26. června 2001.

Napadené usnesení navíc přehlíželo článek 4 odst. 2 protokolu č. 7 k Úmluvě o ochraně lidských práv a základních svobod. Ten uvádí, že důvodem k obnově řízení mohou být i podstatné vady v předešlém řízení.

Dále Lubomír Müller předložil nález Ústavního soudu v případě Ladislava Koreně, podle kterého měl občan právo na odepření vojenské služby z náboženských důvodů i před rokem 1990. Nález ve věci Jana Marešky uvádí, že zásady vyložené v nálezu ve věci Ladislava Koreně je třeba uplatnit ve všech obdobných případech. Podle nálezu Ústavního soudu ve věci Stanislava Hyráka je třeba povolit obnovu řízení, pokud lze srovnatelným nálezem Ústavního soudu prokázat podstatnou vadu v předchozím řízení, jinak by došlo k porušení článku 4 odst. 2 Protokolu č. 7 k Úmluvě.

Lubomír Müller navrhl zrušit usnesení Městského soudu Brno, povolit obnovu řízení a následně zrušit rozsudek bývalého Vojenského obvodového soudu Brno spolu s usnesením Vyššího vojenského soudu Tábor.

Lubomír Müller se odvolal ke krajskému soudu v Brně. Ten ale dne 13. ledna 2003 stížnost zamítl. Krajský soud schválil názor Městského soudu v Brně, podle kterého nebyly splněny podmínky podle paragrafu 278 odst. 1 trestního řádu. Městský soud poukázal na judikaturu Nejvyššího i Ústavního soudu. Soud souhlasil s úvahami soudu I. stupně, které vedly k zamítnutí návrhu. Dospěl totiž k závěru, že „odlišný či nový výklad práva nemůže být tou okolností, která by povolovala obnovu řízení“.

Lubomír Müller podal 22. dubna 2003 stížnost k Ústavnímu soudu. Podle něj bylo porušeno právo na spravedlivý proces podle článku 6 odst. 1 Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod (dále jen Úmluva), práva na obnovu řízení podle článku 4 odst. 2 protokolu č. 7 k Úmluvě, práva na svobodu svědomí podle článku 15 odst. 1 Listiny základních práv a svobod, řádného projednání věci soudem podle článku 36 odst. 1 Listiny základních práv a svobod. Mimo jiné Lubomír Müller argumentoval protiprávností nedemokratického režimu. Podle Lubomíra Müllera soudy (městský i krajský) tím, že odmítly zrušit nespravedlivé odsouzení z roku 1981, porušily navrhovatelovo právo na svobodu svědomí.

20. ledna 2004 Ústavní soud návrh zamítl jako neopodstatněný. Městský a následně i krajský soud údajně rozhodovaly správně podle paragrafu 278 trestního řádu i podle judikatury Nejvyššího a Ústavního soudu.

Po dalších složitých peripetiích pomohla až intervence ministra spravedlnosti Pavla Němce. Ten na základně podnětu Lubomíra Müllera podal 4. srpna 2004 stížnost pro

porušení zákona Nejvyššímu soudu. K případu Stanislava Bělohlávka prohlásil, že usnesení odvolacího soudu (Vyšší vojenský soud v Táboře) porušilo zákon, konkrétně paragraf 254 odst. 1 (přezkoumání a odůvodnění všech napadených výroků rozsudku a správnost předešlého postupu řízení), 256, 2 odst. 5,6 (paragraf týkající se základních zásad trestního řízení, jako přezkoumání všech okolností případu) trestního řádu i paragrafu 269 odst. 1 (nenastoupení služby v ozbrojených silách) trestního zákona v tehdy účinném znění, s přihlédnutím k článku 18 Mezinárodního paktu o občanských a politických právech (právo na svobodu myšlení, svědomí a náboženství) a článku 18 Všeobecné deklarace lidských práv.

Následně vysvětlil, že Stanislav Bělohlávek odmítl konat vojenskou službu z důvodů svědomí. Stanislav Bělohlávek proto neměl možnost dostát svým povinnostem, aniž by se dostal do rozporu se svým svědomím.

Obhajoba obviněného, v níž poukazoval na svobodu svědomí zaručenou Mezinárodním paktem o občanských a politických právech, nebyla akceptována. Soud v roce 1981 dospěl k názoru, že náboženská svoboda nesmí být důvodem k odmítání plnění občanských povinností. Svobodou svědomí se soud vůbec nezabýval. Nalézací i odvolací soud nepřihlédly k tomu, že vzhledem k motivaci obviněného nebylo odepření vojenského cvičení vůbec trestným činem, naopak jím realizoval svá základní práva a svobody. Svoboda svědomí je podle ministra spravedlnosti absolutním základním právem a v případě odepření vojenské služby právem určujícím.

Ministr Nejvyššímu soudu navrhl, aby prohlásil, že usnesení bývalého Vyššího vojenského soudu v Táboře porušilo zákon v neprospěch Stanislava Bělohlávka a následně aby toto usnesení zrušil i se všemi rozhodnutími obsahově navazujícími.

Nejvyšší soud skutečně projednal dne 20. září 2005 v senátě složeném z předsedy JUDr. Jiřího Pácala a soudců JUDr. Františka Hrabce a JUDr. Danuše Novotné stížnost pro porušení zákona, kterou podal ministr spravedlnosti ve prospěch Stanislava Bělohlávka, proti pravomocnému rozhodnutí bývalého Vyššího vojenského soudu v Táboře. Soud zjistil, že zákon porušen byl a napadené usnesení se zrušuje. Zrušuje se taky rozsudek bývalého Vojenského obvodového soudu v Brně.

V odůvodnění byly rekapitulovány okolnosti případu a rozhodnutí obou výše zmíněných soudů. Velký důraz kladl na základní práva vyjádřená v Ústavě a v dalších mezinárodních paktech, konkrétně právo na svobodu svědomí a náboženského přesvědčení. Soud označil za chybu, že zákonodárce nestanovil žádnou alternativu, aby mohl občan dostát svým povinnostem. I z tohoto důvodu nelze pokládat čin Stanislava Bělohlávka za trestný, protože realizoval Ústavou a mezinárodními úmluvami zaručené svobody. Právní názor Nejvyššího soudu vyplývá i z nálezů Ústavního soudu ČR ze dne 11. března 2003, sp. zn. I. ÚS 671/01 a nálezů pléna Ústavního soudu ČR ze dne 26. března 2003, sp. zn. P1. ÚS 42/02 a dále navazujícího rozsudku Nejvyššího soudu ČR ze dne 22. května 2003, sp. zn. 15 Tz 67/2003.

Městský soud rozhodnutí Nejvyššího soudu reflektoval a 7. listopadu 2005 rozhodl, že Stanislav Bělohlávek je účasten rehabilitace.

4. 6. Závěr z rehabilitačního procesu

Současný právní názor tedy považuje svobodu svědomí za základní právo absolutní, tedy neomezitelné zákonem. Nelze je zpochybnit (např. v zájmu národní bezpečnosti) ani posuzovat v kontextu jiných základních práv (vyjma absolutních). To je hlavní důvod, který potvrzuje tezi, že odepřít vojenskou službu nemělo být ani v minulém režimu trestné.

I proto se kauzy perzekvovaných odpíračů vojenské služby stávaly předmětem zájmu lidskoprávních organizací, o čemž pojednám v následující kapitole věnované Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných.

5. Téma odpíračů vojenské služby v agendě Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných

5.1. Vznik Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných a jeho cíle

Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných (dále VONS) vznikl jako nezávislá iniciativa po měsících diskusí mezi některými signatáři Charty 77. Své úvodní prohlášení podepsané sedmnácti signatáři (byli mezi nimi například Rudolf Battěk, Anna Šabatová, Petr Uhl či Václav Benda) vydal VONS 27. dubna 1978, zveřejněno bylo v samizdatovém bulletinu *Informace o Chartě 77 (Infoch)*.⁹¹ Cílem bylo sledovat případy osob, které byly trestně stíhány nebo vězněny za své smýšlení nebo se staly oběťmi policejní či justiční zvrůle. VONS těmto osobám nabízel zajištění právního zastoupení, zprostředkování finanční nebo potravinové pomoci jejich rodinám. O jejich případech rovněž hodlal informovat domácí i mezinárodní veřejnost a zároveň se obracet na československé úřady se žádostí o nápravu. Významným rysem této iniciativy bylo to, že se zabývala i méně známými případy, které se netěšily takové pozornosti zahraničního tisku jako případy „prominentních“ disidentů.

VONS o jednotlivých kauzách vypracovával sdělení s popisem vývoje případu, životopisnými údaji o stíhaných, o jejich zdravotním stavu i o projevech solidarity s nimi. Kromě toho vydával rovněž souhrnná sdělení obsahující již zveřejněné informace v širších souvislostech. Těchto sdělení bylo od dubna 1978 do konce roku 1989 vydáno celkem 1125, takřka všechna vyšla v bulletinu *Informace o Chartě 77*, často je rovněž přebíral exilový tisk (*Listy*) či rozhlasové stanice *Hlas Ameriky*, *Svobodná Evropa*, *BBC*. Důležité byly rovněž kontakty s mezinárodními lidskoprávními organizacemi, především

⁹¹ *Úvodní prohlášení VONS*, In: *Informace o Chartě 77*, roč.1, č. 6 (1978), s. 1–2, [online] In: http://www.vons.cz/data/pdf/infoch/1978/INFOCH_06_1978.pdf [cit. 20. 12. 2016].

s Amnesty International, na špatný zdravotní stav vězňů byl upozorňován i Mezinárodní červený kříž. V listopadu 1978 se mluvčí Charty 77 a představitelé VONS v otevřeném dopise obrátili i na generálního tajemníka Organizace spojených národů Kurta Waldheima a hlavy států, jejichž představitelé podepsali Závěrečný akt Helsinské konference.⁹²

5. 2. Odpírání vojenské služby v agendě VONS

Postihy za odpírání vojenské služby považoval VONS za nesporný projev trestně právní represe, a to především proto, že neexistovala možnost vykonávat místo povinné vojenské služby náhradní službu civilní:

„V Československu existuje pro obyvatele mužského pohlaví branná povinnost, jež se netěší zvláštní přízni, a to nejen u mužů, vzhledem k úloze, jakou čs. armáda v nových dějinách hrála, i vzhledem k přítomnosti sovětských vojsk na území Československa. Existence čs. armády se tedy mnohým jeví jako absurdní. Služba ve státní armádě znamená navíc neúměrné zatěžování společnosti, samotných lidí, od nichž je tato služba vyžadována; znamená i velké osobní a sociální komplikace... Druhým aspektem těchto ustanovení je, že v čs. armádě neexistuje služba beze zbraně. Proto ti, kteří z důvodů svého přesvědčení službu se zbraní odmítají, jsou pronásledováni dle těchto ustanovení, často i opakovaně.“⁹³

Přestože nejpočetnější skupinou odpíračů vojenské služby byli svědkové Jehovovi, v materiálech VONS se prakticky nevyskytují. Ve Sdělení VONS č. 604 z roku 1987 je

⁹² Viz *Souhrnné sdělení VONS č. 63*, In: Informace o Chartě 77, roč. 2, č. 1 (1979), s. 4–13, [online] In: http://www.vons.cz/data/pdf/infoch/1979/INFOCH_01_1979.pdf [cit. 20. 12. 2016].

⁹³ *Obrana nespravedlivě stíhaných — pojem a realita*, In: Informace o Chartě 77, roč. 3, č. 5 (1980), s. 9. (Pod textem zkratka autorů job+jes+utu, pravděpodobně Jaroslav Suk, Andrej Stankovič a Martin Hybler.) In: http://www.vons.cz/data/pdf/infoch/1980/INFOCH_05_1980.pdf [cit. 26. 12. 2016].

kratičká zmínka o tom, že lidí odpírajících vojenskou službu je v Československu určitě mnohem více, než o kolika VONS referuje, ale právě svědkové Jehovovi (podobně jako vyznavači Křišny) si „většinou nepřejí, aby se v jejich případech intervenovalo“⁹⁴. Podobný postřeh o tom, že o mnohých případech odpírání vojenské služby mohl VONS z různých důvodů informovat pouze s obtížemi, uváděl i disident Václav Benda:

„... např. svědci Jehovovi (kteří mimochodem také prodělávají značný početní vzrůst) jsou sice výborně zorganizováni, prakticky však odmítají jakékoli kontakty mimo rámec své sekty: represe proti nim zřejmě pokračují v neztenčené míře, dokážeme však o nich informovat jen zcela výjimečně.“⁹⁵

5. 3. Případ Martina Šimsy

Pozoruhodné je, že vůbec první kauzou, jíž se VONS zabýval, byl právě případ odpírání vojenské služby. Jednalo se o trestní stíhání Martina Šimsy, syna evangelického duchovního Jana Šimsy. O jeho průběhu informoval VONS ve svém sdělení č. 1 z 5. května 1978⁹⁶, dále byl zmíněn i ve sdělení č. 6 z 20. května 1978⁹⁷ a č. 12 z 7. června 1978 (v tomto sdělení figurují i další „osoby odmítající pro své přesvědčení vykonávat vojenskou službu“ — Aleš Březina a František Matula, oba bývalí studenti bohoslovecké fakulty patřící do okruhu přátel evangelického faráře a písničkáře Svatopluka Karáska)⁹⁸.

⁹⁴ Sdělení VONS č. 604, In: Informace o Chartě 77, roč. 10, č. 2 (1987), s. 4, [online] In: http://www.vons.cz/data/pdf/infoch/INFOCH_02_1987.pdf [cit. 26. 12. 2016].

⁹⁵ BLAŽEK, Petr. *Dejte šanci míru! Pacifismus a neformální mírové aktivity mládeže v Československu 1980–1989*. In: VANĚK, Miroslav a kol.: *Ostrůvky svobody. Kulturní a občanské aktivity mladé generace v 80. letech v Československu*. Praha 2002, s. 52.

⁹⁶ Sdělení VONS č. 1, In: Informace o Chartě 77, roč. 1, č. 6 (1978), s. 2, [online] In: http://www.vons.cz/data/pdf/infoch/1978/INFOCH_06_1978.pdf [cit. 29. 12. 2016].

⁹⁷ Sdělení VONS č. 6, In: Informace o Chartě 77, roč. 1, č. 7 (1978), s. 3, [online] In: http://www.vons.cz/data/pdf/infoch/1978/INFOCH_07_1978.pdf [cit. 29. 12. 2016].

⁹⁸ Sdělení č. 12, In: Informace o Chartě 77, roč. 1, č. 8 (1978), s. 3, [online] In: http://www.vons.cz/data/pdf/infoch/1978/INFOCH_08_1978.pdf [cit. 30. 12. 2016].

Historik Petr Blažek uvádí, že i Martin Šimsa byl zřejmě inspirován právě postojem undergroundového „náboženského kazatele“ Aleše Březiny. Ten v dopise vojenské správě uvedl tyto důvody svého odmítnutí základní vojenské služby:

„Tvrdíte, že Charta 77 jsou pomluvy a že každý občan má právo na vzdělání, chcete vzbudit dojem, že je vzdělání pro každého, ale mně osobně bylo znemožněno dostudovat. Před rokem jsem požádal o vystěhování. Nedostal jsem se však přes první razítko, které mi měla poskytnout vaše vojenská správa. Dostal jsem pouze odpověď, že žádost byla předána vyšším orgánům. To vše mne přesvědčilo, že ČSLA neslouží k obraně určitého společenství ani k ochraně jedince a jeho práv, ale naopak k potlačování jeho práv. Jsem přesvědčen, že pravda je na straně bojovníků za lidská práva, kteří beze zbraně hájí důstojnost člověka. Myšlenka Charty 77 a jejich pravdivost jsou silnější než lež (např. že jsme placeni ze Západu), pomluvy (např. že se vydávám za doktora), ignorantství (nezodpovězená žádost o vystěhování), podpořené kulometry a tanky. Je možné, že jedince, který se vzepře, zlomíte, ale pravda, která je na straně slabých, ponížených a ukřivděných nakonec zvítězí.“⁹⁹

Devatenáctiletý Martin Šimsa se 2. července 1977 zúčastnil solidárního pochodu na podporu Aleše Březiny a krátce nato odmítl i on sám podrobit se odvodní povinnosti, za což byl od 15. února 1978 trestně stíhán. K odvodní komisi se odmítl dostavit proto, že měl výhrady k vojenské službě z morálních důvodů. Kromě příkladu Aleše Březiny jej k tomu zřejmě povzbudil i filozof Julius Tomin, jenž sám v padesátých letech odmítl navštěvovat vojenskou katedru, byl vyloučen ze studia a pro nesplnění odvodní povinnosti odsouzen k šesti měsícům vězení. O dvacet let později podle jeho vzoru totéž

⁹⁹ BLAŽEK, Petr. *Dejte šanci míru! Pacifismus a neformální mírové aktivity mládeže v Československu 1980–1989*. In: VANĚK, Miroslav a kol.: *Ostrůvky svobody. Kulturní a občanské aktivity mladé generace v 80. letech v Československu*. Praha 2002, s. 53.

činili i mladí účastníci jeho bytových filozofických seminářů.¹⁰⁰ Městský soud v Brně Martina Šimsu 10. května 1978 odsoudil podle § 267 trestního zákoníku pro trestný čin neplnění odvodní povinnosti k pětíměsíčnímu podmíněnému trestu odnětí svobody s dvouletou zkušební dobou. Vlivem komplikované rodinné situace (vězněn byl i Martinův otec Jan) vojenskou službu nakonec nastoupil. Jaroslav Pažout uvádí, že Martin Šimsa byl po nástupu na základní vojenskou službu v Humenném sledován důstojníky III. správy FMV (Vojenské kontrarozvědky StB).¹⁰¹ I to je zřejmá indicie, že odpírání vojenské služby vnímala normalizační moc nikoli jako osobní otázku svědomí, ale jako veřejné politické gesto odporu.

5. 4. Případ Jana Hrabiny

Další velmi diskutovanou kauzou byl případ signatáře Charty 77 Jana Hrabiny. Ten byl v roce 1979 vojenskou správou určen k devatenáctiměsíční náhradní vojenské službě do ČKD Praha. Po jejím skončení na jaře 1981 však obdržel povolávací rozkaz, jeho žádost odsloužit i zbylých pět měsíců v ČKD Praha byla zamítnuta. V dopise zaslaném 29. března 1981 obvodní vojenské správě v Praze 10 mimo jiné uvedl:

„Ve Vídni se již 26x sešli zástupci mnoha zemí, aby jednali o snížení stavu vojenských sil ve střední Evropě, zatím bez viditelného výsledku. Jsem přesvědčen, že k vytváření skutečného pokoje mezi lidmi nestačí pouze diplomatická jednání, ale je třeba i osobního nasazení těch, kteří v samotné vojenské službě vidí přípravu

¹⁰⁰ BLAŽEK, Petr. *Dejte šanci míru! Pacifismus a neformální mírové aktivity mládeže v Československu 1980–1989*. In: VANĚK, Miroslav a kol.: *Ostrůvky svobody. Kulturní a občanské aktivity mladé generace v 80. letech v Československu*. Praha 2002, s. 54.

¹⁰¹ PAŽOUT, Jaroslav: *Odpírači vojenské služby a Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných*, In: BLAŽEK, Petr (ed.): *A nepozdvihne meč... Odpírání vojenské služby v Československu 1948–1989*, Praha 2007, s. 119.

k válce. V postupném odbourávání povinné vojenské služby vidím krok k mírovému soužití.“¹⁰²

Při výslechu se vyjádřil, že vojenskou službu odmítl také z obavy, že by se mohl podílet na případné intervenci v Polsku.¹⁰³ Prokurátor shledal Hrabinovo jednání jako značně společensky nebezpečné a škodlivé, soudní senát Vojenského obvodového soudu v Praze bez uvedení nových přitěžujících okolností v odůvodnění svého rozhodnutí odsoudil Jana Hrabinu k nepodmíněnému trestu odnětí svobody ve výši třiceti měsíců. Odsouzený se proti rozsudku odvolal, ve své závěrečné řeči argumentoval:

„Nedávno jsem si v tisku přečetl tyto dvě myšlenky: 1. vodítkem pro zítřek nesmí být příprava na válku, 2. stále přibývá těch, kdo si uvědomují, že politika odmítání jednání a spoléhání se na vojenskou sílu je politikou odmítání zdravého rozumu. Jsou-li tato slova L. I. Brežněva upřímná, pak jsem trestán za to, že tento základ skutečné mírové koexistence se pokouším dovést do konkrétního důsledku“.¹⁰⁴

Vyšší vojenský soud v Příbrami za předsednictví podplukovníka Mojmíra Pospíšila dne 12. ledna 1982 odvolání zamítl a potvrdil původní rozsudek, tedy nepodmíněný trest odnětí svobody na dva a půl roku. Tím však represe vůči Janu Hrabinovi neskončila — poté, co se vrátil z vězení, dostal hned v únoru 1984 nový povolávací rozkaz. Z obavy, že tentokrát by mu hrozil až pětiletý trest ve II. nápravné skupině, zbylých pět měsíců

¹⁰² *Sdělení VONS č. 254*, In: Informace o Chartě 77, roč. 4, č. 7 (1981), s. 1, [online] In: http://www.vons.cz/data/pdf/infoch/1981/INFOCH_07_1981.pdf [cit. 30. 12. 2016].

¹⁰³ BLAŽEK, Petr. *Dejte šanci míru! Pacifismus a neformální mírové aktivity mládeže v Československu 1980–1989*. In: VANĚK, Miroslav a kol.: *Ostrůvky svobody. Kulturní a občanské aktivity mladé generace v 80. letech v Československu*. Praha 2002, s. 55.

¹⁰⁴ *Sdělení VONS č. 254*, In: Informace o Chartě 77, roč. 4, č. 7 (1981), s. 1, [online] In: http://www.vons.cz/data/pdf/infoch/1981/INFOCH_07_1981.pdf [cit. 30. 12. 2016].

základní služby odsloužil. Příčilo se mu totiž vyhnout se službě tak, že by si opatřil nepravdivé lékařské osvědčení o zdravotní nezpůsobilosti:

„Když už člověk přijme nějaký zápas, pak snad nejde vždy v první řadě o to dotáhnout věc do vítězného konce, jako spíše o to, dotáhnout věc vůbec do konce, a přitom do konce čestného, ať už je vítězný nebo poražený. Dotáhnout vše do konce v jednom stylu, tj. ve férově vedeném a otevřeně vedeném zápase, bez uchýlení se ke klíčkám.“¹⁰⁵

Navzdory této závěrečné osobní „kapitulaci“ případ Jana Hrabiny (a posléze Petra Obšila a dalších¹⁰⁶) zásadně přispěl k formulaci zřetelného požadavku na zavedení náhradní vojenské služby:

„Jsme přesvědčeni, že uzákonění úplné náhradní vojenské služby by rozhodně umožnilo mnohým jednotlivcům naší společnosti žít důsledně podle svého svědomí a přesvědčení a dalo by záruky společenského respektování a tolerance osobních názorů a životních rozhodnutí. Zároveň by určitě přispělo k částečnému zlepšení služeb zákonně stanovených jako náhradních namísto vojenské služby; např. v oblasti zdravotnické a sociální či v jiných oblastech, v nichž je možno plně rozvíjet osobní humánní iniciativu.“¹⁰⁷

¹⁰⁵ BLAŽEK, Petr: *Dejte šanci míru! Pacifismus a neformální mírové aktivity mládeže v Československu 1980–1989*. In: VANĚK, Miroslav a kol.: *Ostrůvky svobody. Kulturní a občanské aktivity mladé generace v 80. letech v Československu*. Praha 2002, s. 55.

¹⁰⁶ Viz PAŽOUT, Jaroslav: *Odpírači vojenské služby a Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných*, In: BLAŽEK, Petr (ed.): *A nepozdvihne meč... Odpírání vojenské služby v Československu 1948–1989*, Praha 2007, s. 125–130; BLAŽEK, Petr: *Dejte šanci míru! Pacifismus a neformální mírové aktivity mládeže v Československu 1980–1989*. In: VANĚK, Miroslav a kol.: *Ostrůvky svobody. Kulturní a občanské aktivity mladé generace v 80. letech v Československu*. Praha 2002, s. 55–57.

¹⁰⁷ *Sdělení VONS č. 254*, In: *Informace o Chartě 77*, roč. 4, č. 7 (1981), s. 1–2, [online] In: http://www.vons.cz/data/pdf/infoch/1981/INFOCH_07_1981.pdf [cit. 28. 12. 2016].

5. 5. Požadavek na zavedení civilní služby v mezinárodním kontextu

Mezinárodní manifest proti branné povinnosti byl zveřejněn již v roce 1926. Mezi jeho signatáři byla řada známých světových osobností, mimo jiné Mahátma Gándhí, Rabindranath Thákur, Romain Rolland, Herbert George Wells, Albert Einstein či Martin Buber.¹⁰⁸ Potřeba práva svobodné volby mezi vojenskou službou a náhradní civilní službou byla ještě umocněna hrůzami druhé světové války, proto řada států světa institut náhradní civilní služby postupně zaváděla „jako součást rozsáhlé kolekce lidských a občanských práv“.¹⁰⁹ Oficiálně byl tento trend potvrzen roku 1987 v rezolucích Evropského parlamentu a Komise lidských práv OSN. Byl to zároveň impuls, aby se toto téma stalo významným pojítkem spolupráce opozičních skupin východního bloku.

Na konci roku 1987 byla zahájena především iniciativou maďarského disentu mezinárodní petiční kampaň, kterou podpořily také Charta 77 a VONS, podepsali ji například Adam Michnik, Andrej Sacharov, Ralf Hirsch, György Konrád nebo Petr Uhl. Celkově se pod peticí shromáždilo 395 podpisů, posléze přibyly ještě další desítky signatářů, překvapivě vysoký počet podpisů (77) přišel i ze Sovětského svazu. Důležité rovněž bylo, že v Československu petici podepisovali i lidé mimo okruh Charty 77. Tento „nechartistický element“ zřejmě tvořili lidé, kteří se již předtím připojovali k výzvě Jana Svobody Federálnímu shromáždění ČSSR.¹¹⁰

Petice byla v březnu 1988 představena na tiskové konferenci ve Vídni, kterou uspořádala Mezinárodní helsinská konference pro lidská práva. Tiskové konference se zúčastnil také představitel maďarské opozice Miklós Haraszti. Ve svém projevu uvedl, že odpírači

¹⁰⁸ Viz např. PASÁK, Tomáš: *Život Přemysla Pittra*. Praha 1995, s. 17.

¹⁰⁹ BLAŽEK, Petr. *Dejte šanci míru! Pacifismus a neformální mírové aktivity mládeže v Československu 1980–1989*. In: VANĚK, Miroslav a kol.: *Ostrůvky svobody. Kulturní a občanské aktivity mladé generace v 80. letech v Československu*. Praha 2002, s. 45–46.

¹¹⁰ T. A. [UHL, Petr]. *Odpírání vojenské služby z důvodů svědomí ve východní Evropě*. In: *Informace o Chartě*, roč. 11, č. 7 (1988), s. 12, [online] In: www.vons.cz/data/pdf/infoch/INFOCH_07_1988.pdf [cit. 30. 12. 2016].

základní vojenské služby v této době představovali ve východní Evropě největší procento těch, kteří byli označováni za politické vězně. Podle jeho vyjádření dosahoval jejich počet několika set osob, nejvíce v Maďarsku a Jugoslávii. Vyslovil však rovněž solidaritu vězněným odpíračům v Řecku, Turecku a Španělsku.¹¹¹

Z Československa byli na tiskovou konferenci do Vídně pozváni Petr Uhl a Jan Urban, nemohli se však zúčastnit, neboť takovým kontaktům kladly mocenské orgány všemožné překážky, kontakty Východ–Východ totiž považovaly za ještě nebezpečnější než kontakty Východ–Západ. Nicméně zasláný projev Petra Uhla byl na konferenci přečten v plném znění; mimo jiné v něm stálo:

„Internacionalizace našich požadavků, takových jako právo na odepření vojenské služby z důvodů svědomí a právo na náhradní civilní službu, má velký význam i v tom, že poskytuje srovnání právního a faktického stavu dosaženého v jednotlivých zemích, v daném případě v šesti státech, jejichž představitelé se hlásí ke stejné ideologii. Tu se ukazuje, že situace je v jednotlivých zemích značně odlišná; pokud jde o Československo, považovali bychom za pokrok, kdyby existovaly alespoň Bausoldaten jako v NDR nebo faktická možnost pro některé občany nenastoupit z důvodů svědomí vojenskou službu jako v Polsku. V této souvislosti chci připomenout existenci sovětského dekretu z let 1919–1926 o možnosti odepřít vojenskou službu; požadavek návratu k této právní úpravě v SSSR a v zemích Varšavské smlouvy je dnes vysoce aktuální.“¹¹²

¹¹¹ T. A. [UHL, Petr]. *Odpírání vojenské služby z důvodů svědomí ve východní Evropě*. In: *Informace o Chartě*, roč. 11, č. 7 (1988), s. 13, [online] In: www.vons.cz/data/pdf/infoch/INFOCH_07_1988.pdf [cit. 30. 12. 2016].

¹¹² Tamtéž, s. 13.

ZÁVĚR

Cílem této práce bylo rozšířit povědomí o různých důvodech pro odpírání vojenské služby, o politickém a společenském kontextu výkonu vojenské služby v normalizačním Československu, i o disidentských kruzích, které odpíračům poskytovaly podporu.

Práce je příspěvkem k popisu podoby a fungování normalizačního režimu. Ze studia pramenů, literatury i z rozhovorů s pamětníkem totiž vyplývá hned několik základních charakteristik předlistopadového Československa.

Prvním znakem byla značná míra pokrytectví — mírová rétorika na jedné straně a enormní náklady na armádu na straně druhé. Výstižně to vyjádřil evangelický farář a disident Miloš Rejchrt ve svém překladu písně *Dezertér* od Borise Viana: „Vím také, že máte solidní arzenály, i když jste povídali o míru víc než dost.“¹¹³

Dalším charakteristickým jevem byla znatelná nespokojenost s poměry v armádě, což dokládá jak dopis Jana Svobody Federálnímu shromáždění ČSSR, tak průzkum veřejného mínění z roku 1987. V armádě převládala frustrace, cynismus, ztráta ideálů, rozmáhaly se různé formy šikany. Vládnoucí režim hlavně v polovině let osmdesátých už nezvládal udržovat společenský konsensus, reagoval však nepředvídatelně, často ambivalentně: na jednu stranu byla víceméně tolerována poměrně rozšířená praxe vydávání „modrých knížek“, na druhou stranu však byli ostře perzekuováni ti, kdo vojenskou službu či účast na vojenském cvičení odmítli přímo a bez předstírání (Jan Hrabina, Stanislav Bělohlávek). V takových případech byly tresty velmi tvrdé, navíc opakované, takže ve výsledném součtu mohly dosahovat až několika let, viz případ Michala Habiňáka.

¹¹³ Text vznikl již roku 1965, populárním se stal ale až roku 1982, kdy píseň pod názvem *Pánové nahore* nazpíval Jaromír Nohavica. Více viz http://www.nohavica.cz/cz/tvorba/archiv/panove_nahore/panove.htm [cit. 10. 1. 2017].

Zdá se tedy, že na jednu stranu režim citelně oslaboval, působil stále více rezignovaným dojmem, nenamáhal se už ani vyžadovat skutečnou oddanost vládnoucí ideologii. Spokojil se s předstíráním, zato postupoval stále značně nekompromisně vůči těm, kdo na tento pokrytecký princip přistoupit odmítli. K potlačení projevů individuálního odporu ke stávajícím poměrům vládnoucí moc využívala nejen represi, ale i manipulaci s veřejným míněním (například šíření fám o snaze svědků Jehovových rozpoutat jadernou válku) či populární zábavu (ideologický nádech seriálové tvorby).

O to obdivuhodnější je pak snaha představitelů Charty 77 či Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných režim demaskovat, důsledně trvat na dodržování mezinárodních závazků v oblasti lidských a občanských práv, včetně požadavku na zavedení alternativní formy vojenské služby.

Armáda i základní vojenská služba byla tedy významnou složkou autoritativního režimu normalizačního Československa. Navzdory deklarovanému mírovému charakteru branné moci to byl do značné míry nástroj represe, úzce spojený s ideologickou indoktrinací i propagandou sloužící ke kontrole poslušnosti obyvatelstva. Občané, kteří se tomuto řádu vymykali, byli vnímáni jako nepřátelé režimu, byť jejich důvody mohly být výhradně náboženské, což byl případ politicky zásadně neutrálních svědků Jehovových.

V neposlední řadě je pak toto téma zajímavé i z hlediska střetu svobody jednotlivce se státní mocí obecně, což dokládá i polemika Jana Hrabiny s Petrem Chelčickým vedená s odstupem více než půl tisíciletí, a přesto stále živá. Mohli bychom ostatně tento konflikt věrnosti vlastnímu svědomí či „nepsaným a neochvějným“ zákonům božím oproti poslušnosti zákonům lidským, tedy řádu stanovenému „smrtníkem“ vysledovat ještě mnohem hlouběji v minulosti, už v antickém dramatu.¹¹⁴

¹¹⁴ SOFOKLÉS: *Antigona*. In: *Tragédie*. Praha 1975, s. 38–39.

Uvědomuji si, že toto téma může působit poněkud kontroverzně. Stejně jako Ferdinand Peroutka, jenž se na sklonku roku 1930 zapojil do polemiky o pacifismu, nedokážu v této otázce „vymyslet hledisko rovné jako pravítko“.¹¹⁵ Přesto jsem přesvědčen, že odpírači vojenské služby svými životními příběhy dokazují, že občané mají právo na individuální svobodné rozhodnutí. Tím, že jedna menšinová skupina dosáhne uznání svých práv, byť třeba zvláštních a okrajových, rozšíří možná okruh svobody i pro ostatní.

¹¹⁵ PEROUTKA, Ferdinand: *Epištola přátelům pacifistům*. Přítomnost, 7, 1930, č. 52, s. 817.

Seznam pramenů a literatury

I. Prameny

a) Archivní prameny:

Archiv bezpečnostních složek Praha, fond A3/2. Správa vyšetřování StB, inv. j. 237, sign.: Činnost nepovolené sekty Svědci Jehovovi – trestní stíhání osob 1975–1976, Krajská správa SNB Brno, čj. VS-0024/01-75 z 28. 8. 1975.

Osobní archiv pana Stanislava Bělohávků (rozsudek Vojenského obvodového soudu v Brně, spisová značka 4 T 120/1981; usnesení Vyššího vojenského soudu v Táboře, sp. zn. 1 To 163/1981; rozsudek Nejvyššího soudu České republiky, sp. zn. 4 Tz 124/2005).

b) Tištěné prameny:

Bible. Písmo svaté Starého a Nového zákona, včetně deuterokanonických knih, podle ekumenického vydání z roku 1985. 2. katolické vyd. Praha: Zvon, 1991, ISBN 80-711-3009-5.

CHELČICKÝ, Petr: *Sít' víry*. Editor Jaroslav Boubín. Brno: Host, 2011. ISBN 978-80-7294-560-3.

PAŽOUT, Jaroslav (ed.): *Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných 1978-1989: edice dokumentů*. Praha: Academia, 2014, ISBN 978-80-200-2388-9.

PEROUTKA, Ferdinand: *Epištola přátelům pacifistům*. Přítomnost, 7, 1930, č. 52, s. 817-820.

PITTER, Přemysl: *Chelčický, Tolstoj, Masaryk*. Praha: Nakladatelství Helios, 1931.

ŠPATNÝ, Emil: *Český antimilitarismus: kus historie a trochu vzpomínek*. Praha: Mladé Proudy, 1922.

Významné mezinárodní dokumenty. Domažlice: Nakladatelství Jiří Křiška, 1998. ISBN 8086164071.

c) Tištěné prameny v elektronické podobě:

Branný zákon č. 92/1949 ve znění zákona č. 121/1978 Sb. In:

<https://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=92&r=1949> [cit. 10. 12. 2016].

HERZMANN, Jan: *Veřejné mínění o vybraných otázkách mezinárodní politiky a obrany socialismu. Souborná zpráva, duben 1988.* [ke stažení] In:

dspace.soc.cas.cz/bitstream/handle/123456789/3033/CSDA87-4.PDF?sequence=1 [cit. 18. 2. 2017].

Historie a druhy vojenských přísah. In:

<http://www.acr.army.cz/scripts/detail.php?id=6766> [cit. 24. 10. 2016].

HRABINA, Jan: *Petr Chelčický O trojím lidu.* PARAF [samizdat], roč. 5, 1989, č. 10, s. 42–51. [online] In: http://scriptum.cz/soubory/scriptum/paraf/paraf_1989_10_ocr.pdf [cit. 10. 1. 2017].

Informace o Chartě 77. Kompletní elektronická verze samizdatového časopisu. In:

<http://www.vons.cz/informace-o-charte-77> [cit. 25. 3. 2017].

MASARYK, Tomáš Garrigue: *Světová revoluce* [online]. Praha: Městská knihovna v Praze, 2013. In: http://web2.mlp.cz/koweb/00/03/99/42/89/svetova_revoluce.pdf [cit. 10. 5. 2016].

SVOBODA, Jan: *Dopis Federálnímu shromáždění ČSSR.* (Příloha Dokumentu Charty 77/27/87 *K základní vojenské službě*). In: *Informace o Chartě 77*, roč. 10, č. 5 (1987), s. 9–13, [online] In: http://www.vons.cz/data/pdf/infoch/INFOCH_05_1987.pdf [cit. 14. 10. 2016].

Ústava ČSSR – zákon 100/1960 Sb. In:

<https://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=100&r=1960> [cit. 15. 11. 2016].

II. Literatura

ADAMY, Herbert: *Fialové trojúhelníky: zapomenutá kapitola holocaustu*. Praha: Ostrov, 2000. ISBN 8086289060.

BAUER, Zdeněk: *"Vojáku Vladimíre..": Karel Čapek, Jindřich Groag a odpírači vojenské služby z důvodu svědomí : [vzájemná komunikace mezi K. Čapkem, J. Groagem a V. Rajdou s úvodním komentářem vydavatele]*. Praha: Zdeněk Bauer, 2009. ISBN 978-80-904272-1-1.

BERÁNEK, Jan: *Rakouský militarismus a boj proti němu v Čechách. Příspěvek k některým otázkám „vnitřní“ úlohy rakouské armády a antimilitaristického hnutí v letech 1900–1914*. Praha: Naše vojsko, 1955.

BLAŽEK, Petr (ed.): *A nepozdvihne meč...: odpírání vojenské služby v Československu 1948-1989*. Praha: Academia, 2007. ISBN 978-80-200-1558-7.

BLAŽEK, Petr: *Dejte šanci míru! Pacifismus a neformální mírové aktivity mládeže v Československu 1980–1989*. In: VANĚK, Miroslav a kol.: *Ostrůvky svobody. Kulturní a občanské aktivity mladé generace v 80. letech v Československu*. Praha 2002, s. 11–105. ISBN 80-7285-016-4.

ČERVINKA, František: *B. Suttnerová a pacifismus*. Dějiny a současnost, 1964, č. 12, s. 40–43.

DRDA, Adam – DUDEK, Petr – NĚMEČEK, Tomáš – TOMEK, Prokop – SAPAROVÁ, Kateřina: *Příběhy bezpráví — nástroje normalizační moci*. Praha: Člověk v tísni, 2012. ISBN 978-80-87456-32-3.

KRČ, Miroslav: *Vojenské výdaje v letech studené války a po jejím skončení*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2000. ISBN 80-85864-93-2.

MARTINEK, Branislav: *Náboženská společnost a stát: historie svědků Jehovových v Československu*. Praha: DINGIR, 2000. ISBN 80-902528-3-4.

MÜLLER, Lubomír: *Bitvy beze zbraní: 1990–2000: co užitečného přinesly soudní procesy s odpírači vojenské služby*. Praha: Ostrov, 2000. ISBN 80-86289-08-7.

PÁNEK, Jaroslav: *Moravští novokřtělci*. Český časopis historický, 92, 1994, č. 2, s. 242–256.

PEŠEK, Miroslav: *Český antimilitarismus (1900–1910)*. In: *Moderní dějiny: sborník k dějinám 19. a 20. století*. Praha: Historický ústav AV ČR, 7, 1999, s. 167–195.

PIŠKULA, Jiří: *Dějiny Církve adventistů sedmého dne v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Advent–Orion, 2009. ISBN 978-80-7172-213-7.

VANĚK, Miroslav a kol.: *Orální historie. Metodické a „technické“ postupy*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2003. ISBN 80-244-0718-3.

VANĚK, Miroslav – MÜCKE, Pavel – PELIKÁNOVÁ, Hana: *Naslouchat hlasům paměti: teoretické a praktické aspekty orální historie*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007. ISBN 9788072850891.

VOJTÍŠEK, Zdeněk: *Encyklopedie náboženských směrů a hnutí v České republice: náboženství, církve, sekty, duchovní společenství*. Praha: Portál, 2004. ISBN 80-7178-798-1.

TOMEK, Prokop: *Možnosti odpírání, vyhýbání se vojenské službě a vojenská práce v letech 1969–1992*. *Historie a vojenství. Časopis Vojenského historického ústavu*, 62, 2013, č. 2, s. 4–19.

TOMEK, Prokop: *Šikana, skrytý problém Československé lidové armády po roce 1969*. *Historie a vojenství. Časopis Vojenského historického ústavu*, 61, 2012, č. 2, s. 30–34.

TOMEK, Václav: *Český anarchismus: 1890–1925*. Praha: Filosofia, 1996. ISBN 80-7007-080-3.

III. Internetové zdroje

BLAŽEK, Petr: *Jaderné hlavice, Československo a Varšavská smlouva po karibské krizi*. In: *Pražský web pro studenou válku*, 3. 12. 2002, sv. 1, č. 3, [online] <http://www.praguecoldwar.cz/rakety.htm> [cit. 12. 9. 2016].

REMEŠ, Prokop: *Historie svědků Jehovových u nás*. DINGIR [online], č. 1, 27. 4. 1998, s. 15–17. In: <http://dingir.cz/archiv/Dingir198.pdf#page=16> [cit. 18. 2. 2017].

Resumé

Compulsory military service was a crucial part of the political control over the citizens in Czechoslovakia during the so-called normalization period (1969–1989). There were hardly any ways to avoid conscription, apart from real or malingered medical symptoms, or commitment to hard and long-term labour in mining industry. The military service was extremely unpopular with young men as they suffered not only from large-scale bullying or detachment from their families, but also from the loss of personal freedom or opportunities of professional development. The living conditions at army barracks and non-existence of civilian national service was sharply criticised by dissident initiatives, such as Charter 77 (*Charta 77*) and Committee for the Defence of the Unjustly Prosecuted (*Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných*; thus, the acronym VONS is used).

Conscientious objectors, who tried to avoid the military service on the grounds of religious, political or ideological motives, were persecuted relatively harshly, and even repeatedly. The most numerous group of military service objectors were Jehovah's Witnesses. This religious denomination was outlawed in 1948 and State Security (*Státní bezpečnost*, secret police force) closely observed their unregistered activities. The case of Stanislav Bělohávek (born 1947), who was sentenced to eighteen months' imprisonment in 1981 and rehabilitated in 2005, is studied in detail.